

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1081–1107

Türkiye’de Kıraat İلمي Eğitim-Öğretimi

The Education of Qur’ān Recitation (Qirā’āt) in Turkey

Yaşar Akaslan

Dr. Öğr. Ü., Ondokuz Mayıs Ü., İlahiyat Fak., Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İلمي Anabilim Dalı
Assistant Professor Dr., Ondokuz Mayıs U., Fac. of Theology, D. of Recitation of the Qur’ān and Qirā’āt
Samsun, Turkey

yasar.akaslan@omu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0715-9295

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02 Temmuz / July 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Ekim / October 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1081–1107

Atıf / Cite as: Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İلمي Eğitim-Öğretimi [The Education of Qur’ān Recitation (Qirā’āt) in Turkey]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 1081–1107. <https://doi.org/10.18505/cuid.439689>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.dergipark.gov.tr/cuid

Abstract: Qur’ân Recitation (qirā’ât) activities constitute a good part of the Qur’ân education history starting with the revelation of the Qur’ân. In Prophet Muḥammad’s era and after his death, education and teaching activities for spreading the Qur’ân recitations were maintained by Muslims. Several institutions were built for this purpose, and many works are written for qirā’ât science education and methods developed made a big contribution to the spreading of Qur’ân recitation science. An Interregnum period for qirā’ât science has happened at the last period of Ottomans and first years of Republic of Turkey. Qirā’ât Science, under the state supervision and by formal institutions for many years, were sustained in an informal way after the law on unification of education were introduced. With the decrease of teachers, the education of the Qur’ân recitation faced a difficult time and almost nearly ceased. In our country, increasing of the expertness courses and number of men who trained in this places in recent years deserve a separate study, particularly on this subject.

Summary: There are many scholars who have studied the recitation of the Qur’ân (qirā’ât), and many papers that have been written on this subject analysing it by means of practice. Some institutions are founded with the purpose of teaching qirā’ât and a number of different methods have been developed in the historical process of qirā’ât.

It is not clear when the knowledge of Qur’anic recitation first emerged in the region of Anatolia. In the Ottoman Empire, Khaṭīb ‘Abdulmu’min Rūmī who was tutee of Ibn al-Cezerī started to accept students for teaching qirā’ât in Bursa. Since then, qirā’ât became an official discipline of Islamic sciences. Evidently, the time Turks learned qirā’ât should be before Ibn al-Cezerī’s arrival to Bursa.

The brightest era of the qirā’ât and its institutionalisation was between XI-XIII centuries during the reign of the Ottoman Empire. Not only did training and teaching activities took place as seven and ten recitations, but authors also wrote books as supplementary references by depending on the works of the scholars such as Dānī, Shāṭibi and Ibn al-Cezerī. Thus, the scholars made education practical and started to teach it as part of certain methods. The end of the 13th century was the time when *sab’a* (seven) method based on seven recitations was superseded by *‘ashara* (ten) method based on ten recitations. That is, the *sab’a* method was replaced by the *‘ashara* method in the country.

The education of qirā’ât which were taught in expert institutions known as *dār al-qurrā* until the closure of madrasas was officially interrupted with the the law on unification of education on 3rd March 1924 in Turkey. The education of qirā’ât was not officially given from the Republic of Turkey to 1968, but it was taught by self-abnegating scholars with their own efforts. The teaching of qirā’ât almost disappeared due to some reasons such as education which wasn’t officially given by the state and the lack of encouragement for people interested in qirā’ât until 1968. The education of qirā’ât later became official with the initiation of Tayyar Altıkulaç who was the vice president of religious affairs under the presidency of Mehmed Rüşdü Aşıkutlu in 1968.

At that time, a number of staffs were sent to the town Çifaruksa/Uğurlu in Of /Trabzon for the job training with the appointment of the presidency of religious affairs in order to get education from Aşıkutlu. The specialized training course named as ‘Ashera-Taqrīb-Ṭayyibah’ was the first course about qirā’ât with the opening of Istanbul Haseki Training Center by the presidency of

religious affairs in 1976. The education of qirā'āt was carried out by Aşikkutlu who used Egypt method and Abdurrahman Gürses used Istanbul method. These specialized training courses were made as periods of 3 years and trainees were begun to be admitted by taking an exam. The first students graduated who learned both methods at the end of the first period which was between 1976 and 1979.

The presidency of religious affairs held the exam at a predetermined time for issuing in-service training certification to people, who have worked within its own institution, other institutions and in the private sector, and completed the education on 'ashara method with their own efforts and got a degree. This certification has been given to people who succeeded in the written and oral examinations. 184 people got the certification after taking the exam entitled as 'the exam for external students in the 'ashara-taqrib course' which was taken place biennially and for the first time in 2010.

When students have learned the fundamental principles of 'ashara method, the first five-ten pages of the Qur'ān were read and indited with regard to distinguish narratives from each other with *infirād* method. 'Ashera analysis of the Qur'ān was indited and read with *indirāc* method for each student after being taught about certain issues such as the concepts of qirā'āt, its principles, and the grading of the *imām* and *rāvi* to students who get education with *infirād* method in qirā'āt education in the country. Sources and methods used by scholars who are engaged in qirā'āt education have become widespread in regions; and these methods have gone under the name of those regions.

In this context, the science of qirā'āt was taught with Istanbul and Egypt methods in the Ottoman Empire. These methods have still been valid in today's Turkey. Sūfi profession stands for Istanbul method and qirā'āt education is given with regard to this profession in notably Istanbul and several centers. The education of this profession is given in Pendik and Müftü Yusuf Karali training centers. At the present time, Egypt method is represented as Atāullah profession by reason of the fact that it is commonly followed, adopted and conducted in the country.

Nowadays, the *edā* method is used especially at the beginning of qirā'āt education. Thus, student hears what instructor reads and gives a presentation. Instructors concentrate on the practice *arz* in the ongoing process and ease off on practice *sam'a* after student implemented the lesson. At the present time, the curriculum followed in the qirā'āt education is the same as the classic method in the country. The 'Ashera, Taqrib and Ṭayyibah' methods were used in education. On the other hand, the person who recites should be a decent ḥāfiẓ and know the science of tajweed well in compliance with Hafs narrative of Asim and implement it. Notwithstanding that, there is the tajweed lesson in curriculum in order to strengthen implementations of the science of tajweed.

Keywords: Recitation of the Qur'ān and Qirā'āt, Qirā'āt, Education of Qirā'āt in Turkey, Qirā'āt Programs, Teaching Methods

Türkiye’de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi

Öz: Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlüyle birlikte başlayan Kur’ân eğitim tarihinin önemli bir boyutunu kıraat faaliyetleri oluşturur. Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse onun vefatından sonraki süreçte, Müslümanların Kur’ân kıraatlerini yaymaya yönelik eğitim-öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Bu bağlamda müesseseler kurulmuş, kıraat ilmi eğitimine dönük eserler yazılmış ve metotlar geliştirilerek kıraat ilminin yayılmasına katkıda bulunulmuştur. Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kıraat eğitim-öğretiminde, -ülkemiz adına- bir fetret dönemi yaşanmıştır. Uzun yıllar devletin gözetiminde ve resmî kurumları vasıtasıyla gerçekleştirilen kıraat ilmi eğitim-öğretimi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkarılmasından sonra Türkiye’de gayr-ı resmî olarak yürütülmüş, bu ilmi okutan ehil hocaların azalmasıyla kıraat ilmine yönelik faaliyetler zamanla yok olma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Ülkemizde, son yıllarda aşere-takrîb-tayyibe tedrisine yönelik ihtisas kurslarının ve buralarda yetişenlerin sayısının hızla artması, üzerinde müstakil bir çalışmayı hak etmektedir.

Özet: İslâm eğitim tarihinde, kıraat ilmi sahasında pek çok âlim yetişmiş, çok sayıda eser kaleme alınmış ve pratik tarafıyla bu ilmin tedrisine devam edilegelmiştir. Kur’ân kelimelerinin telaffuz farklılıklarını konu edinen bu köklü ilmin tahsiline yönelik, zamanla birtakım müesseseler kurulmuş ve kıraat ilmi eğitiminin tarihsel sürecinde birtakım metotlar geliştirilmiştir.

Kaynaklarda, kıraat ilminin Anadolu’ya ne zaman ve kimin vasıtasıyla geldiği tam olarak belli değildir. Osmanlı coğrafyasının kıraat ilmiyle tanışması, İbnü’l-Cezerî’nin öğrencisi Hatîb Abdülmü’min Rûmî’nin Bursa’daki kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı’da, kıraat ilmi tedrisatının İbnü’l-Cezerî ile müesses bir yapı arz ettiği ve resmîyet kazandığı ifade edilir. Dolayısıyla Türkler’in kıraat ilmiyle tanışmaları, İbnü’l-Cezerî’nin Bursa’ya gelişinin öncesine tekabül eder.

Osmanlı coğrafyasında, XI-XIII. asırlar arasında kıraat ilmi ve tedrisatı en parlak dönemini yaşamış, yedi ve on kıraat olmak üzere eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmüştür. Yine Dâni, Şâtîbî ve İbnü’l-Cezerî gibi âlimlerin eserleri esas alınarak birçok müellif, tedrisata dönük yardımcı kaynaklar telif ederek uygulamaya koymuşlardır. Bu sayede kıraat eğitim-öğretimi daha pratik hale getirilmiş ve belirli usûller çerçevesinde okutulmaya başlanmıştır. XIII. asır sonları, aynı zamanda yedi kıraati esas alan seb’a tarîki tedrisatının ülkemizde yavaş yavaş yerini on kıraati temel alan aşere tarîkine bıraktığı dönemdir. Böylece kıraat müfredatında, seb’a tarîki okunmadan doğrudan aşere tarîkine geçilmiştir.

Ülkemizde kıraat eğitim-öğretimi, 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreselerin ilgâsına kadar dâru’l-kurrâ denilen ihtisas merkezlerinde yapılırken, medreselerin kapanmasıyla resmî olarak kesintiye uğramıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1968 yılına kadar kıraat ilmi, kurumsal seviyede tedris edilememiş ancak özveriyle üstâdların şahsî gayretleriyle okutulmuştur. Bu tarihe kadar kıraat ilmi eğitim-öğretiminin devlet eliyle yürütülmemesi ya da bu ilgi duyanların teşvik edilmemesi gibi sebeplerle kıraat ilmini okuyup-okutanların sayısı gün geçtikçe azalarak neredeyse bu ilim yok olmaya yüz tutmuştur. 1968 yılında ise dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç’ın girişimiyle Mehmed Rüşdü Aşıkutlu riyâsetinde resmî olarak kıraat ilmi yeniden tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu tarihte, Diyanet İşleri Başkanlığının görevlendirmesiyle kurumun bazı personeli, hizmet içi eğitim kapsamında, Aşıkutlu’dan

kıraat derslerini tahsil etmek üzere Trabzon'un Of ilçesine bağlı Çıfaruksa/Uğurlu beldesine gönderilmiştir.

İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nin 1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılmasıyla birlikte Aşere-Takrîb-Tayyibe İhtisas Kursu, eğitim merkezi düzeyinde hizmete giren ilk kurs olmuştur. Burada Aşikkutlu Mısır tarîkini, Abdurrahman Gürses ise İstanbul tarîkini temsil etmek üzere her iki tarikle birlikte kıraat tedrisatı sürdürülmüştür. Bu ihtisas kurslarının üçer yıllık dönemler halinde yapılması öngörülmüş ve sınavla kursiyer kabul edilmeye başlanmıştır. 1976-1979 yılları arasındaki ilk dönem sonunda kurs her iki tarikten de ilk mezunlarını vermiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı önceden belirlediği tarihlerde, teşkilat bünyesinde veya diğer kurumlarda görev yapan yahut özel sektörde çalışan, kendi imkânları ve özel gayretleriyle aşere-takrîb eğitimini tamamlamış ve icâzet almış olan kimseler için hizmet içi eğitim belgesi sınavı düzenlenmektedir. Yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı bu sınavda başarılı olanlara, söz konusu belge verilmektedir. Başkanlığın ilk defa 2010 yılında ve iki yılda bir defa olacak şekilde gerçekleştirdiği "Aşere-Takrîb Kursunu Dışarıdan Okuyanlar İçin Belge Sınavı" adlı sınavla -2018 yılı itibarıyla- 184 kişi bu belgeyi almaya hak kazanmıştır.

Ülkemizdeki kıraat eğitiminde, öğrencilerin aşerenin temel kâidelerini öğrendiklerinde, rivâyetleri birbirinden ayırt etme alışkanlığı kazanmasına yönelik infirâd yöntemiyle, Kur'ân'ın ilk 5-10 sayfası her öğrenciye aşere tarîki üzere yazdırılır ve okutulur. Infirâd yöntemiyle bir süre okuyan öğrenciye kıraat kavramları, kâideleri, imam ve râvî sıralaması gibi hususlarda alışkanlık kazandırdıktan sonra, indirâc yöntemiyle tüm Kur'ân'ın aşere sûreti yazdırılıp okutulur.

Kıraat ilmi tedrisatıyla uğraşan âlimlerin, öğretimde takip ettikleri kaynaklar ve metotlar, buldukları bölgelerde yaygınlaşarak o bölgenin adıyla bilinir olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı coğrafyasında kıraat ilmi, İstanbul ve Mısır tarîkleri olmak üzere iki usülle okutulagelmiştir. Günümüz Türkiye'sinde, aynı şekilde bu iki tarîk üzere tahsil edilmeye devam etmektedir. Ülkemizde hâlihazırda yürütülen kıraat tedrisatında, İstanbul tarîkini Sûfî mesleği temsil etmekte ve başta İstanbul olmak üzere birçok merkezde kıraat eğitimi bu mesleğe göre yürütülmektedir. Halen Pendik, Müftü Yusuf Karali, Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezleri'nde bu meslek okutulmaktadır. Ülkemizde Mısır tarîki, takip edilen ve yaygın olarak benimsenip uygulanmasıyla günümüzde Atâullah mesleğiyle temsil edilmektedir.

Günümüzde kıraat eğitim-öğretiminde, özellikle ilk başlarda edâ yöntemi uygulanmaktadır. Böylece öğrenci, hocasından kıraatin uygulamasını bizzat işitmiş ve hocasına dersi sunmuş olur. Eğitim sürecinin ilerleyen aşamalarında, öğrenci dersi icrâda meleke kesbettikten sonra semâ' uygulamasının yoğunluğu azaltılır ve arz uygulamasına ağırlık verilir. Kıraat eğitiminde takip edilen programa gelince, klasik usûlde olduğu gibi günümüzde de ülkemizde takip edilen program aynı şekildedir. Buna göre tedriste aşere, takrîb ve tayyibe olmak üzere üç program takip edilir. Öte yandan kıraat okumaya başlayan kişinin sağlam hâfız olması ve Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre tecvîd ilmini iyi bilip uygulayabilmesi şarttır. Böyle olmakla birlikte tecvîd ilmindeki uygulamaların pekişmesine yönelik müfredatta tecvîd dersi yer alır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat, Kıraat, Türkiye'de Kıraat Eğitimi, Kıraat Programları, Öğretim Metotları

GİRİŞ

Kur’ân, kendisinden önceki tüm mukaddes kitapların geçerliliklerini nihâyete erdirmesi, en son ilâhî vahiy olması ve ilâhî muhafazası¹ başta olmak üzere kendine mahsus özellikleriyle diğer kutsal metinlerden ayrılmaktadır. Kur’ân’ın ilâhî muhafazasının yanı sıra, gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi gerekse sonrasında, bu korumanın devamını sağlamaya yönelik Müslümanların aldıkları birtakım tedbirler söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber’in nâzil olan âyetleri ezberlemesi, vahiy kâtiplerine yazdırması ve yazılanları kontrol etmesi, sahâbeye okuması, onları âyetleri ezberlemeye teşvik etmesi ve her Ramazan ayında Hz. Peygamber ile Cebrâil arasında yapılan arza/muâraza uygulaması gibi hususlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Daha sonraki dönemlerde, dağınık şekilde bulunan âyetleri Mushaf haline getirme ve istinsah faaliyetleri, nüshaların farklı kıraatlerle telaffuzuna imkân veren bir şekilde yazıya geçirilmesi ve okunup-öğretilmesi yoluyla Kur’ân’ın sonraki nesillere eksiksiz bir şekilde aktarılması sağlanmıştır.

İslâm eğitim tarihinde, kıraat ilmi sahasında pek çok âlim yetişmiş, çok sayıda eser kaleme alınmış ve şifâhî/pratik tarafıyla bu ilmin tedrisine devam edilegelmiştir. Kur’ân kelimelerinin telaffuz farklılıklarını konu edinen bu köklü ilmin tahsiline yönelik, zamanla birtakım müesseseler kurulmuş ve kıraat ilmi eğitiminin tarihsel sürecinde birtakım metotlar geliştirilmiştir. Burada, makalede ele alınacak bilgilere ışık tutması kabilinden, başlangıçtan itibaren kıraat tedrisi faaliyetlerine değinilecektir.

1. KIRAAT İLMİ EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kur’ân tedrisatı faaliyeti, İslâm’ın ilk yıllarında, önce Mekke’de Erkam b. Ebu’l-Erkam’ın; hicretten sonra da Medine’de Mahrime b. Nevfel’in evlerinde ve Suffe’de devam etmiştir. Zamanla kurumlaşan bu faaliyeti, İslâm eğitim tarihinde Kur’ân kıraatinin tahsil edildiği müesseseler olarak “Dâru’l-kurrâ” adıyla görmekteyiz.²

Dâru’l-kurrâ; “yer, mekan” anlamlarına gelen *dâr*³ ve *kurrâ* lafızlarından oluşturulmuş bir isim tamlamasıdır. Kıraat literatüründe *kurrâ*, kendilerine kıraatlerin nispet edildiği kıraat imamaları için kullanılsa da kavram daha kapsamlı şekilde “Kur’ân’ı sahîh bir şekilde ezberleyip tecvîd ve tashîh-i hurûf üzere baştan sona kadar okuyan, ehliyetli bir üstâdın huzurunda ilgili kıraat kitaplarının muhtevâsına uygun olarak kıraat-ı seb’a ve kıraat-ı aşereyi bütün rivâyet ve vecihleriyle ahz ve telakki suretiyle bitirerek icâzet alan kişi/kişiler” olarak tanımlanabilir.⁴ Bu iki kavramın birleşmesiyle oluşan *dâru’l-kurrâ* Kur’ân’ın bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin öğretildiği okullar için kullanılmıştır. Bu müesseseler ayrıca *dâru’l-Kurân* ve

¹ el-Hicr 15/9.

² Nebi Bozkurt, “Dâru’l-Kurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 543.

³ Ebû’l-Fazl İbn Manzûr, “dâr”, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru sâdır, ts.), 4: 298.

⁴ Fatih Çollak, “Reisü’l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV - Kıraat İlmî ve Problemleri- (İstanbul, 13-14 Ekim 2001)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2002), 183.

dâru'l-huffâz olarak da adlandırılmaktadır.⁵ Bu kurumlarda ders veren hocalara *şeyhu'l-kurrâ*, *şeyhu'l-kıraa*; yürüttükleri göreve de *meşihatü'l-kıraa* denilir.⁶

Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları döneminde ise Kur'ân eğitim-öğretiminin *dâru'l-huffâz* adı verilen kurumlarda yürütüldüğü görülmektedir. Selçuklular döneminde Konya'da Sâhib Atâ, Ferhûniye, Sa'deddîn Ömer, Nasuh Bey; Karamanoğulları devrinde ise Hacı Yahyâ Bey, Hoca Selmân, Has Yusuf Ağa, Kâdi İmâdüddîn ve Hacı Şemseddîn *dâru'l-huffâz*ları kurulmuştur.⁷ Söz konusu müesseselerde yapılan tedris faaliyetleri neticesinde pek çok eser telif edilmiş ve *dâru'l-kurrâ*ların ders müfredatı teşekkül etmiştir.

Kaynaklarda, kıraat ilminin Anadolu'ya ne zaman ve kimin vasıtasıyla geldiği tam olarak belli değildir. Osmanlı coğrafyasının kıraat ilmiyle tanışması, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) "Rûm ülkesinde ilm-i kıraat sahasının büyük âlimi" dediği ve Şam'a gelerek kıraat-ı aşereyi kendisinden okuyan öğrencisi Bursa Hüdâvendigâr Câmii hatibi Abdülmü'min Rûmî (ö. 799/1396)⁸ Bursa'daki kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı'da, kıraat ilmi tedrisatının İbnü'l-Cezerî ile müesses bir yapı arz ettiği ve resmiyet kazandığı ifade edilir.⁹ Dolayısıyla Türkler'in kıraat ilmiyle tanışmaları, İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya gelişinin önce-sine tekabül eder.

Yıldırım Bâyezid'in (ö. 805/1403) daveti üzerine, 798/1395 yılında Bursa'ya gelen İbnü'l-Cezerî, Bursa Ulu Câmii Yıldırım Bâyezid *Dâru'l-kurrâ*sında görevlendirmiştir.¹⁰ Burada eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan İbnü'l-Cezerî'ye *muallim-i sultânî* olarak *reisü'l-kurrâ* ünvanı verilmiş ve yüksek miktarda maaş bağlanarak öğrenci yetiştirmesine imkân sağlanmıştır. Burada, başta Yıldırım Bâyezid'in çocukları olmak üzere pek çok kişiye hocalık yapan İbnü'l-Cezerî, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.¹¹ Timur'un, İbnü'l-Cezerî'yi Ankara Savaşı'nın (1402) ardından yanına alarak götürmesiyle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin yedi yıllık Anadolu süreci sona ermiştir. Ondan kıraat dersleri alan öğrencileri, Osmanlı topraklarında bu ilmi okutmak ve kıraat ilminin meselelerine ilişkin eserler kaleme almak suretiyle kıraat ilminin gelişmesine ve yayılmasına hizmet etmişlerdir.

Osmanlı döneminde kıraat ilmi, gerek bu sahada öne çıkmış kıraat âlimlerini saltanat merkezine davet etmek, gerekse kıraat üstâdlarına ve öğrencilerine uygun ortam hazırlamak suretiyle sultanların özel ilgi gösterdikleri bir alan olmuştur. Örneğin, Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) emriyle, sadrazam Sokollu Mehmed Paşa (ö. 987/1579) tarafından Mısır'da Kur'ân

⁵ Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", 8: 543; Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Eğitimi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 65-68.

⁶ Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", 8: 543.

⁷ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 14-15; Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (1987): 278.

⁸ Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, thk. Ahmed Hamûd Humeyyid Ruveysî (Beyrut: Müessesetü'd-duhâ, 2015), 119.

⁹ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto, 2016), 95.

¹⁰ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 22-23.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, 122; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 23; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 552.

kıraati öğretiminde meşhur olan Ahmed Mesyerî (ö. 1006/1597), Mısır’dan hilafet merkezi İstanbul’a getirilmiş ve Eyüp Sultan Câmîine imam olarak tayin edilmiştir. Mesyerî, vefatına kadar bu câmide kıraat ilmini *Teysîr tarîki* üzerine okutmaya devam etmiştir.¹² Yine, yaklaşık bir asır sonra İstanbul’a davet edilen Ali Mansûrî (ö. 1134/1721),¹³ kıraat eğitim faaliyetlerini burada yürütmüştür.¹⁴

Sonraki süreçte bu müesseseler Anadolu’ya da yayılarak Osmanlı coğrafyasında hızla artmıştır. Farklı yerlerde dâru’l-kurrâ açmak, bu işe mahsus vakıflar kurmak, söz konusu kurumlara görevli tayin etmek ve kıdemli kıraat âlimlerine şeyhu’l-kurrâ ünvanı vermek vb. faaliyetler Osmanlı sultanları için bir gelenek haline almıştır. Öyle ki İstanbul’daki sultan, vezir ya da devlet büyükleri adına yapılmış çoğu câmîinin yanı başında dâru’l-kurrâ görmek mümkündür.¹⁵ Evliya Çelebi (ö. 1093/1682), gezdiği yerlerdeki dâru’l-kurrâların özelliklerine ilişkin bilgiler nakletmek suretiyle birçok dâru’l-kurrâdan bahseder. Örneğin Amasya’da 9 dâru’l-kurrâ bulunduğunu, bunlardan sadece Sultan Bâyezid dâru’l-kurrâsında üç yüzden fazla hâfızın olduğunu ve bu hâfızlar arasında kıraat-ı seb’a, aşere ve takrîb tarîki üzere kıraat okuyanların bulunduğunu nakleder.¹⁶ Evliya Çelebi, bu bilgilerin yanında Osmanlı coğrafyasında yer alan dâru’l-kurrâların dağılımı, söz konusu merkezlerin hangilerinde kıraat-ı seb’a; aşere; takrîb ve tayyibe okutulduğu hakkında bilgi de verir.¹⁷

Osmanlı döneminde dâru’l-kurrâlardaki kıraat ilminin tahsiline ilişkin, *‘Umdetü’l-hallân fi izâh-i Zübdeti’l-irfân*’ın müellifi Muhammed Emin Efendi (ö. 1275/1859), uygulanan metot ve programı şu şekilde izah eder: “İmam Şâtîbî’nin yedi kıraate dair *Hırzû’l-emânî* adlı kasidesiyle İbnü’l-Cezerî’nin on kıraate ilişkin *Tayyibe*’si ve yine İbnü’l-Cezerî’nin yediyi ona tamamlayan üç kıraatle ilgili yazdığı *Dürre*’si, şerhleriyle birlikte okutulmuş, nazım halindeki bu üç eser genellikle ezberlenmiştir.”¹⁸ Bu ve benzeri ifadelerden hareketle, kıraat tedrisatının sistemli bir şekilde başlamasından günümüze kadar, gerek ülkemizde gerekse Mısır, Suriye Irak ve Suudi Arabistan gibi diğer İslâm coğrafyasında metin ezberine dayalı bir yöntem takibi söz konusu olmuştur. Bu itibarla İslâm dünyasındaki kıraat eğitimi, birbirine benzer bir yapı arz etmektedir.¹⁹

Osmanlı coğrafyasında, XI-XIII. asırlar arasında kıraat ilmi ve tedrisatı en parlak dönemini yaşamış, yedi ve on kıraat olmak üzere eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmüştür. Yine Dâni

¹² Muhammed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hallân fi izâhi Zübdeti’l-irfân* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 115; İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 249.

¹³ Ali Mansûrî ve kıraat ilmine katkıları hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.

¹⁴ Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, 250.

¹⁵ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 130.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini)*, haz. Zekerîya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 2: 97.

¹⁷ İlgili kurumlarda kıraat-ı seb’a, aşere, takrîb ve tayyibe seviyelerinde kıraat tahsil edildiğine dair bilgi için bk. Hatice Şahin, “Başlangıcından Günümüze Kadar İslâm Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011): 208.

¹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru’l-erîb fi izâhi’l-cem’i bi’t-Takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 11, 42a; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 133.

¹⁹ Akdemir, *Kıraat İlmî*, 134.

(ö. 444/1053), Şâtıbî (ö. 590/1193) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimlerin eserleri esas alınarak birçok müellif, tedrisata dönük yardımcı kaynaklar telif ederek uygulamaya koymuşlardır. Bu sayede kıraat eğitim-öğretimi daha pratik hale getirilmiş ve belirli usûller çerçevesinde okutulmaya başlanmıştır. XIII. asır sonları, aynı zamanda yedi kıraati esas alan seb'a tarîki tedrisatının ülkemizde yavaş yavaş yerini on kıraati temel alan aşere tarîkine bıraktığı dönemdir. Böylece kıraat müfredatında, seb'a tarîki okunmadan doğrudan aşere tarîkine geçilmiştir.

Seb'a tarîki, Dâni ve Şâtıbî tarafından sistematize edilerek İslâm dünyasına Endülüsten yayılmış ve İbnü'l-Cezerî'ye kadar alternatifsiz bir program olarak uygulanagelmıştır. Bu ekole göre eğitim faaliyeti, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a* adlı eserinde yer verdiği yedi imamın kıraatlerini esas alan Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*²⁰ ve Şâtıbî'nin *Hurzü'l-emânî ve vehû't-tehânî/Şâtıbiyye*²¹ (*et-Teysîr*'in özetinin manzum halidir) adlı iki eserin muhtevasına göre yürütülür. Söz konusu kitaplarda yer alan vecihlere *seb'a tarîki* ismi verilir.²² Bu uygulamada, ilk yedi imam ve onların ikişer râvîsi esas alınır, ancak râvîlere bağlı olan tarîkleri dikkate alınmaz. *Seb'a* tarîkinde mevcut ihtilaflar, *aşere* ve *takrîb* tarîklerine göre daha az olduğundan tahsili diğerlerine nispeten daha kolaydır. Günümüzde uygulaması, Suriye ve Mısır gibi ülkemiz dışındaki İslâm coğrafyasında görülmektedir.

Aşere tarîki, seb'a tarîki kaynaklarına İbnü'l-Cezerî'nin üç kıraatle ilgili *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kirâati'l-aşr* ve *Dürretü'l-mudîe fi'l-kirâati'l-eimmeti's-selâseti'l-merdıyye* adlı eserlerinin de ilave edilmesi suretiyle, bu kitapların muhtevası esas alınarak uygulanan yöntemdir.²³ On kıraat imamının ve her imamın da ikişer râvîsinin okuyuşlarını esas alan bu metot, *aşru's-suğrâ* olarak da bilinir. Bu isimle ifade edilmesi, uygulamada râvîlere bağlı olan tarîklerin dikkate alınmaması dolayısıyla hacminin küçülmüş olmasındandır. Günümüz Türkiye'sinde kıraat tedrisatı, sadece aşere tarîki esas alınarak yürütülmektedir.

Yeri gelmişken kıraat literatüründe önemli yer tutan "tarîk" kavramına değinmek gerekir. Sözlükte "yol" anlamına gelen *tarîk*, râvîlerden sonra gelen kişilere ya da kıraati râvîden alan kimseye nispet edilen ihtilafa denir.²⁴ Kıraat kaynaklarında genellikle her imam için iki tarîke yer

²⁰ Eserin detayları için bk. F. Asiye Şenat, "Endülüslü Kıraat Âlimi Dâni ve 'Teysîr'i", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010): 175-186.

²¹ Eserin detayları için bk. Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 377-379.

²² Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 4; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi* (İstanbul: İşaret, 1990), 128; Karaçam, *Kur'an'ın Nüzûlü*, 248-249; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 106.

²³ Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 4; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 128-129; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 106. Aşere ve seb'a tarîkleri arasındaki farklılıklar için bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 191-217.

²⁴ Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008), 211; Ahmed Muhammed Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail (Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1987), 1: 102; Fehd Abdurrahman Süleyman Rûmî, *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Mektebetü'l-'Arabîyyeti's-Suûdiyye, 2005), 342.

verilmiştir. Bu uygulamayı en bariz şekilde İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fi’l-kirââtî’l-‘aşr*’ında görmekteyiz.²⁵ Öte yandan *tarîk*, kıraat ilminin öğretiminde program ve müfredat, ilgili kaynakların içeriğindeki meseleleri takip gibi farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Bu çalışmada üzerinde durulacak husus da kavramın bu anlamına dönük boyutudur.

Kıraat ilmi sistematiğinde önemli yer tutan *tarîk* kavramı, özellikle tedvin döneminde telif edilen eserlerde, edâ boyutunu ilgilendirmesi hasebiyle sıkça kullanılmıştır. Birçok rivâyet kurrâ yoluyla nakledilmiş, onların her biri de öğrendiği kıraati aktarırken rivâyetler, râvîlerine göre farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar, bir metot ve sistem anlayışını da gündeme getirmiştir. Örneğin bir kıraat edâ edilirken kurrâdan birinin öne aldığı bir okuma şekli, diğer kurrâ tarafından tehir edilen *vecih*²⁶ olarak nakledilmiştir. Bu durum, zamanla belli bir *tarîkin* özellikleri olarak anılmaya ve bilinmeye başlamıştır.²⁷ Kıraat ilmi tedrisatında uygulanagelen metotlar, bir başka deyişle *tarîkler*, erbâbı tarafından kısaca “usûl, uygulama, sistem ve yöntem” gibi anlamlarda kullanılır.

2. CUMHURİYETTEN SONRA TÜRKİYE’DE KIRAAT EĞİTİM-ÖĞRETİMİ

Ülkemizde kıraat eğitim-öğretimi, 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreselerin ilgâsına kadar dâru’l-kurrâ denilen ihtisas merkezlerinde yapılırken, medreselerin kapanmasıyla resmî olarak kesintiye uğramıştır. Söz konusu tarih ve 429 sayılı kanunla *Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti* kaldırılarak yerine *Diyanet İşleri Reisliği* kurulmuştur. Dolayısıyla bu tarihten itibaren dâru’l-kurrâlar ve hâfızlık yapılan müesseseler işlevlerini,²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, “yaygın din eğitimi” çerçevesinde ilgili eğitim kurumlarında yürütmeye devam etmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1968 yılına kadar kıraat ilmi, kurumsal seviyede tedris edilememiş ancak özverili üstâdların şahsî gayretleriyle okutulmuştur. Bu tarihe kadar kıraat ilmi eğitim-öğretiminin devlet eliyle yürütülmemesi ya da bu ilme ilgi duyanların teşvik edilmemesi gibi sebeplerle kıraat ilmini okuyup-okutanların sayısı gün geçtikçe azalarak neredeyse bu ilim yok olmaya yüz tutmuştur. Bu bağlamda ülkemizde kıraat ilminin tahsil edilmesinde önemli yere sahip bazı isimleri zikretmek yerinde olacaktır. Türkiye’de, Cumhuriyet sonrası kıraat ilmi eğitim-öğretimi Sirozlu/Serezli Ahmed Şükrü (ö. 1932), Hamdi Efendi (ö. 1939), Akrepoğlu Osman Nûrî Taşkent (ö. 1942), Ömer Aköz (ö. 1952), (Ayağikesik) İsmail Hakkı Bayrı (ö. 1972), Hasan Akkuş (ö. 1972), Üsküdarlı Ali Efendi (ö. 1976), Mehmet Rüşdü Aşikkutlu (ö. 1980), Hasan Şen (ö. 1982), Gönenli Mehmet Öğütçü (ö. 1991), Mehmet Sarıcaoğlu (ö. 1997), Abdurrahman Gürses (ö. 1999),

²⁵ Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirââtî’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ’ (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, ts.), 1: 54.

²⁶ Vecih: Kıraatin, imam ve râvînin *tarîkleri* arasındaki ihtilafın dışında kalan ve okuyucunun tercihine bırakılan (ihtiyârî) birkaç okuyuştan birine denir. Suyûtî, *el-İtkân*, 217; Dimyâtî, *İthâf*, 1: 102-103; Fehd Rûmî, *Dirâsât*, 342; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 143.

²⁷ Yavuz Fırat, “Kıraat İlmî ve *Tarîkler*”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2011): 43.

²⁸ Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 2. maddesi gereği bütün okullar gibi dâru’l-kurrâ ve hâfızlık okulları da *Maarif Vekâleti*’ne bağlanmak istenmiştir. Ancak dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi (ö. 1941), bu müesseselerin birer ihtisas kursu olması hasebiyle Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak eğitime devam etmeleri gerektiği hususunda ısrarcı olmuştur. Sonuç olarak bu müesseseler, okul yerine Kur’ân kurslarına dönüştürülerek başkanlığın emrine verilmiştir. Bozkurt, “Dâru’l-Kurrâ”, 8: 545.

Asker Hâfız Mehmet Eren (ö. 2007), Fikri Aksoy (ö. 2007), Mahmut Sarıcaoğlu (ö. 2012) ve Safvan Çakıroğlu (ö. 2014) gibi pek çok şeyhu'l-kurrâ tarafından devam ettirilmiştir.

1968 yılında ise dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın girişimiyle Mehmed Rüşdü Aşıkutlu (ö. 1980) riyâsetinde resmî olarak kıraat ilmi yeniden tahsil edilmeye başlanmıştır.²⁹ Bu tarihte, Diyanet İşleri Başkanlığının görevlendirmesiyle kurumun bazı personeli, hizmet içi eğitim kapsamında,³⁰ Aşıkutlu'dan aşere-takrîb-tayyibe derslerini tahsil etmek üzere Trabzon'un Of ilçesine bağlı Çifaruksa/Uğurlu beldesine gönderilmiştir.³¹ Böylece ilk resmî kıraat kursu açılmış ve bu kursta birçok kıymetli kurrâ hâfız yetişmiştir. 1968 yılının 24 Ekim'inde, takrîb-tayyibe eğitiminin dört ay gibi kısa bir süre sonunda tamamlanmasıyla burada icâzet merasimi düzenlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Aşıkutlu'dan icâzet verdiği öğrencileri içerisinden kıraat ilmini okutabilecek yeterlilikte olanları seçmesini ve onların isimlerini Başkanlığa göndermesini istemiştir. Buna göre kendisi, 11 isim belirlemiş, Başkanlık söz konusu kurrâ hâfız üstâdlar riyâsetinde, Türkiye'nin 11 farklı merkezinde aşere kursu açmıştır.

1974 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, kıraat kursunu ikinci kez Ankara'da açmış,³² hoca olarak Bâyezid Câmîi İmam-Hatibi Abdurrahman Gürses'i³³ tayin etmiştir. İstanbul tarîki üzere kıraat okutan Gürses'in kısa bir süre sonra rahatsızlanmasının ardından, buradaki kıraat eğitimini sürdürmek için Aşıkutlu Ankara'ya davet edilmiştir. Aşıkutlu burada Mısır tarîki üzere kıraat okutarak 1975 yılında öğrencilerine icâzet vermiştir. Bu kurrâ hâfızların icâzet merâsimi, 6 Temmuz 1975 (Pazar) tarihinde Ankara Maltepe Câmîinde icrâ edilmiştir.³⁴

İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nin 1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılmasıyla birlikte *Aşere-Takrîb-Tayyibe İhtisas Kursu*, eğitim merkezi düzeyinde hizmete giren ilk kurs olmuştur. Burada Aşıkutlu Mısır tarîkini, Gürses ise İstanbul tarîkini temsil etmek üzere her

²⁹ Mehmet Günaydın, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Rüşdü Aşıkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2008): 137.

³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 214. maddesi gereğince görevli personelin yetiştirilmelerini sağlamak, verimliliğini artırmak ve farklı görevlere hazırlamak amacıyla uygulanacak hizmet içi eğitim kursları düzenlemektedir. Bu bağlamda aşere-takrîb-tayyibe ihtisas kursları, teşkilatta görev yapan personelin hizmet içi eğitimlerini sağlamak amacıyla düzenlediği eğitim kurslarından biridir.

³¹ Cumhuriyet döneminde kıraat ilmi eğitim öğretim faaliyetlerinin kesintiye uğraması ve yok olmaya yüz tutması, bazı idarecileri endişeye sevk etmiştir. Böyle bir kaygı taşıyan, başta dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür (ö. 2006) olmak üzere bazı isimler çözüm arayışına girişmişlerdir. Bu çerçevede, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerden kıraat hocası getirmeyi düşünmüşlerdir. Bu hususta görüşüne başvurulmuş İstanbul Yeraltı Câmîi imamı Üsküdarlı Ali Efendi, Mehmet Rüşdü Aşıkutlu'nun bu görev için yeterli donanıma sahip olduğunu, başkasına gerek olmadığını ifade etmiştir. Sürecin detaylarına ilişkin bk. Günaydın, "Mehmet Rüşdü Aşıkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları", 137-138.

³² Detaylara ilişkin bk. "Kur'ân-ı Kerîm İhtisas Kursu Açıldı", *Diyanet Gazetesi*, IV/86 (15 Şubat 1974), 16.

³³ Gürses'in hayatı ve kıraat ilmine ilişkin hizmetleri için bk. Fatih Çollak, "Reisu'l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin Hayatı", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu* (İstanbul, 12 Kasım 2000) ed. Bedrettin Çetiner, 11-45; Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013).

³⁴ *Diyanet Gazetesi*, "Başkanlığımızdaki Aşere Takrîb Kursu Sona Erdi", 122 (1 Ağustos 1975), 14.

iki tarikle birlikte kıraat tedrisatı sürdürülmüştür. Bu ihtisas kurslarının üçer yıllık dönemler halinde yapılması öngörülmüş ve sınavla kursiyer kabul edilmeye başlanmıştır. 1976-1979 yılları arasındaki ilk dönem sonunda kurs her iki tarikten de ilk mezunlarını vermiştir. II. dönemin öncesinde, Aşikkutlu’nun 1980 yılında vefatıyla Mısır tariki tedrisine ara verilmiş, burada yalnızca İstanbul tariki üzere eğitime devam edilmiştir. V. dönemde Mahmut Sarıcaoğlu’nun iştirakiyle Mısır tariki tekrar okutulmaya başlanmıştır. Hâlihazırda İstanbul tariki okutulan *Haseki Eğitim Merkezi*, 2003 yılından itibaren *Pendik Eğitim Merkezi*’ne taşınmış, eğitim faaliyetleri halen burada devam etmektedir.³⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı, kıraat ilmi ve kıraat-anlam ilişkisi konusunda donanımlı “kurrâlar” yetiştirmeyi ve bunlar aracılığıyla daha etkin ve nitelikli bir din hizmeti sunmayı hedeflemektedir.³⁶ *Aşere/Takrîb Hizmet İçi Eğitim Kursu* adı altında açılan bu kurslara, bazı şartları taşıyan vaiz, Kur’ân Kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım gibi din hizmetleri kadrolarında görev yapan, hâfızlığı sağlam ve dersleri takip edecek kadar Arapça bilen personel arasından sınavla seçim yapılır. Buna göre, dinî ihtisas merkezi düzeyindeki kurslara başvurabilmek için temel kriterler şunlardır: Başkanlık teşkilatında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesinin (A) bendi statüsünde kadrolu devlet memuru olarak çalışıyor olmak, hâfız olmak, askerliğini yapmış olmak, memuriyette adaylığı kaldırılmış olmak, dört yıllık dinî yükseköğrenim mezunu olmak,³⁷ -başvuru esnasında- uzun süreli yurtdışı görevinde bulunmamak, başkanlıkça düzenlenen uzun süreli ihtisas kursu kursiyeri veya mezunu olmamak ve son 3 yıl içerisinde kınama ve üzeri disiplin cezası almamış olmak. Giriş sınavının neticesinde eğitime hak kazanan adaylar, 36 aylık kurs sürecinin her üç ayında bir değerlendirme sınavına tabi tutulur. Bu sınavlarda başarısız olan kursiyerlerin kursla ilişkisi kesilir.

Günümüzde, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, gerek eğitim merkezleri gerekse müftülükler tarafından açılan aşere-takrîb-tayyibe ihtisas kursları tarafından kıraat ilmi okutulmaya devam etmektedir. Kursu başarıyla bitiren kursiyerlere, hocaları tarafından icâzet; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan sınav neticesinde de “kurrâ hâfız diploması” manasına gelen hizmet içi eğitim belgesi verilir. Bu süreçte kıraat eğitimini tamamlayan çok sayıda öğrenci icâzet alarak kurrâ ünvanıyla bu kurslardan mezun olmuştur. Başkanlığın, bu kurslara dair hazırladığı programa göre eğitim faaliyetleri için aşere ve takrîb olmak üzere iki süreç (bölüm) söz konusudur. Burada aşere için 4; takrîb için de 6 olmak üzere toplamda 10 dönem yer alır. Her dönem 12

³⁵ I. Dönem (1976-1979): İstanbul ve Mısır tariki (13 Mısır tariki ve 5 İstanbul tariki) 18; II. Dönem (1980-1983): İstanbul tariki 16; III. Dönem (1983-1986): İstanbul tariki 33; IV. Dönem (1987-1990): İstanbul tariki 23; V. Dönem (1991-1994): İstanbul ve Mısır tariki (18 İstanbul tariki ve 5 Mısır tariki) 23; VI. Dönem (1995-1998): İstanbul tariki 7; VII. Dönem (1998-2001): İstanbul tariki 14; VIII. Dönem (2002-2005): İstanbul tariki 31; IX. Dönem (2005-2008): İstanbul tariki 6; X. Dönem (2008-2011): İstanbul tariki 20; XI. Dönem (2011-2014): İstanbul tariki 22 kursiyer mezun olmuştur.

³⁶ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Program Geliştirme Daire Başkanlığı), *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 6.

³⁷ Bu şart, 2015 yılından itibaren aranmıştır. Dinî Yüksek İhtisas Merkezlerindeki kurslara Türkiye genelinden, diğer illerdeki kıraat kurslarına ise sadece o il merkezinde görev yapan personel kursiyer olarak kabul edilmektedir.

haftadır ve haftada 30 saat ders yapılır. Buna göre programda, aşere için 1440; takrîb için de 2160 olmak üzere toplamda 3600 kredilik ders yer alır.³⁸

Eğitim Merkezi seviyesinde verilen aşere-takrîb-tayyibe ihtisas kursları, Pendik (İstanbul), Müftü Yusuf Karali (Rize), Selçuk (Konya) ve Kayseri Dinî Yüksek İhtisas Merkezleridir. Ankara Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Safvan Çakıroğlu Kıraat Merkezi, 5 Şubat 2018 tarihi itibarıyla (VIII. Dönemin başlangıcında) Ankara Dinî Yüksek İhtisas Merkezi'ne bağlanarak bu merkez bünyesinde kıraat eğitimi faaliyetlerine devam etmektedir. Hâlihazırda bu kurslarda toplam 151 kursiyer kıraat tahsili görmektedir. Müftülükler bünyesinde açılan kıraat kursları ise Eskişehir, Konya, Düzce, Sakarya, Kocaeli, Nevşehir, Kayseri, Bursa, İzmir ve Adana il müftülükleri vasıtasıyla yürütülmektedir.³⁹

Kuruldukları günden bu yana, söz konusu kurslardan mezun olan toplam kurrâ sayısı şöyledir: İstanbul Haseki-Pendik Dinî Yüksek İhtisas Merkezi 218; Rize Müftü Yusuf Karali Dinî Yüksek İhtisas Merkezi 36; Konya Selçuk Dinî Yüksek İhtisas Merkezi 12; Ankara 108; Eskişehir 88; Konya 28; Düzce 27; Sakarya (Akyazı) 10; Kocaeli 9; Nevşehir 16; Kayseri 12; Bursa 43 ve İstanbul (Dülgerzâde, Mihrimah Sultan ve Kerîme Hatun) müftülüklerine bağlı kıraat kurslarından 249 kişi olmak üzere 856 kurrâ hâfız mezun etmiştir. Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi, Kayseri Dinî Yüksek İhtisas Merkezi, İzmir ve Adana müftülükleri bünyesinde açılan kurslar henüz mezun vermemiştir.⁴⁰

Ayrıca kıraat tedrisatına yönelik, resmî kursların dışında, geçmişten günümüze özel gayretleriyle kıraat okutan hocalar hep varolagelmıştır. Bu tedris faaliyetlerini şahsî gayretleriyle ve gayr-ı resmî olarak ya da özel müesseselerde kıraat ilmini okutan hocalar da söz konusudur. Malesef meselenin bu yönüyle ilgili istatistiksel verilere sahip değiliz.

Diyanet İşleri Başkanlığı önceden belirlediği tarihlerde, teşkilat bünyesinde veya diğer kurumlarda görev yapan yahut özel sektörde çalışan, kendi imkânları ve özel gayretleriyle aşere-takrîb eğitimini tamamlamış ve icâzet almış olan kimseler -istemeleri halinde- için hizmet içi eğitim belgesi sınavı düzenlemektedir. Yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı bu sınavda başarılı olanlara, söz konusu belge verilmektedir. Başkanlığın ilk defa 2010 yılında ve iki yılda bir defa olacak şekilde gerçekleştirdiği "Aşere-Takrîb Kursunu Dışarıdan Okuyanlar İçin Belge Sınavı" adlı sınavla -2018 yılı itibarıyla- 184 kişi söz konusu belgeyi almaya hak kazanmıştır.

Kıraat ilmini resmî düzeyde okutan Diyanet İşleri Başkanlığında, ülkemizde yetişmiş icâzetli kurrâya ilişkin bilgilerin olduğu arşiv niteliğindeki, Muhammed Râşid Ali Rıza Hayrullah Atâullah'ın kaleme aldığı *Mir'âtü'l-kurrâ zevâtü'l-ğurrâ* ve Eğinli Eşrefzâde Mehmed Hulûsî'nin yazdığı *Esâmî-i Kurrâ Defteri* adlı iki adet kayıt defteri söz konusudur. Buna göre *Mir'âtü'l-kurrâ*'da, yazıldığı dönemde hayatta olan ve bazı vefat etmiş kurrâya ilişkin bilgiler yer alır. İcâzetnâme kütüğü denilen yaklaşık yüz sayfalık *Esâmî-i Kurrâ Defteri*'inde ise eski kayıtlardan nakledilen, kendilerine icâzetnâme düzenlenen kurrâ ve üstâdlar ile ilgili malumat yer alır. Deftere, her kurrânın

³⁸ DİB, *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 6.

³⁹ Burada yer alan bilgiler, talebimiz üzerine DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün tarafımıza gönderdiği 18/05/2018 tarih ve E59726 sayılı yazısına istinaden nakledilmiştir.

⁴⁰ Çalışmanın kaleme alındığı 22/06/2018 tarihi itibarıyla.

bağlı bulunduğu tarîk ve mesleği kaydedilmiştir. İlgili kayıta kurrânın tarîki, mesleği, ismi, görevi, üstâdı, icâzet tarihi, icâzetinin aşere ya da takrîb tarîkinden olduğuna ilişkin bilgiler vardır. Öte yandan, kurrâ defterinin ilk zamanlar daha düzenli tutulduğu, sonraları ise verilen bilgilerin dağınıklığı dikkati çekmektedir.⁴¹

3. GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE UYGULANAN KIRAAT İLMİ PROGRAMI VE İÇERİĞİ

Bu başlık altında, günümüz Türkiye’sinde kıraat ilmi tedrisatında takip edilen tarîklere değinilecektir. Buna göre ülkemizde kıraat ilmi eğitim-öğretiminde önemli yer tutan tarîk kavramı icrâsı ve yayıldığı bölgeye izafe edilmesi açısından ele alınacaktır.

3.1. Kıraat İlmî Tedrisatında İcrâsı Bakımından Tarîkler

Kıraat eğitim-öğretiminde eskiden beri, imam ve râvî sıralaması bakımından *infirâd* ve *indirâc* olmak üzere iki tarîk (yöntem) takip edilmiştir.

3.1.1. İnfirâd Tarîki

İnfirâd tarîki, “Her kıraatin ve rivâyetin müstakil olarak sistematığının öğrenilmesinden sonra, bu kıraat ve rivâyetleri birbirine karıştırmadan her bir rivâyet için ayrı hatim yapmak” şeklinde tanımlanır.⁴² Her kıraat ve rivâyet için ayrı ayrı hatim yapılan bu usûl, İbn Mücâhid’den sonra iki asır daha titizlikle devam ettirilmiştir. Uzun yıllar, bu yöntemle kıraat okuyanlara dahi -rivâyetlerin ve kıraatlerin hakkıyla öğrenilmesi için- kırâatleri birleştirerek okuma izni verilmemiştir.⁴³ İbnü’l-Cezerî bu hassasiyeti izah ederken, hocası İbn Sellâr’dan (ö. 783/1381) Ebû ‘Amr ve Hamza kıraatlerinin ikişer rivâyetini okumasına rağmen bu izni alamadığını söyler ve bazı örneklerle yer verir.⁴⁴ İnfirâd tarîki, ilgili kıraatin ve rivâyetin layığıyla öğrenilebilmesine yönelik tercih edilmesinin yanında, uygulamanın zor olması, fazla sabır gerektirmesi ve eğitim sürecinin uzun zaman alması dolayısıyla hicrî V. asırdan itibaren yavaş yavaş terk edilmiştir.⁴⁵

İnfirâd tarîki uygulamasında her imamın iki râvîsi için iki ayrı hatim yapılmasının ardından, kıraat imamını temsilen iki râvîyi birleştirerek üçüncü bir hatim yapılır. Böylece bir kıraat için üç hatim, on kıraat için ise toplamda otuz hatim yapılmış olur.

Ülkemizdeki kıraat eğitiminde, öğrencilerin aşerenin temel kâidelerini öğrendiklerinde, rivâyetleri birbirinden ayırt etme alışkanlığı kazanmasına yönelik infirâd yöntemiyle, Kur’ân’ın ilk 5-10 sayfası (hocasına ve öğrencinin durumuna göre sayısı değişebilir) her öğrenciye aşere tarîki üzere yazdırılır ve okutulur.

3.1.2. İndirâc Tarîki

İndirâc tarîki, “Kıraatleri ya da rivâyetleri birleştirerek tertip edilmiş sıralarına riâyet etmek suretiyle- bir hatimde okumak” demektir.⁴⁶ Hicrî V. asırda ortaya çıkan⁴⁷ ve kısa zamanda

⁴¹ Detaylı bilgi için bk. Çollak, “Reisü’l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”, 218-220.

⁴² Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 99; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 74-75.

⁴³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 194; Suyûtî, *el-İtkân*, 216.

⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 196.

⁴⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 99; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 100-101.

⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 194; Suyûtî, *el-İtkân*, 216; Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 101; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 74.

⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 195; Suyûtî, *el-İtkân*, 216.

çok hatim yapmak isteyenler tarafından kabul gören bu metot, hala kıraat tedrisatında uygulanagelen en yaygın yöntemdir. Ancak bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için her râvînin kendine özgü metodolojisine hâkim olmak gerekir. İndirâc uygulamasının tarihsel sürecinde *vakıfla, harfle, hem vakıf hem harfle* ve *âyetle cem'* olmak üzere dört yöntem tatbik edilmiştir.⁴⁸

Ülkemizde kıraat eğitim-öğretiminde, infirâd yöntemiyle bir süre okuyan öğrenciye kıraat kavramları, kâideleri, imam ve râvî sıralaması gibi hususlarda alışkanlık kazandırdıktan sonra, indirâc yöntemiyle tüm Kur'ân'ın aşere sûreti yazdırılıp okutulur. Ayrıca ülkemizdeki tedrisatta, *vakıf-harfle cem'* metodu esas alınır. Bu, vakf ve harf ile kıraatleri cem' yollarının her ikisini bir arada kullanarak, iki uygulamanın da avantajlarından istifade etmeye yönelik İbnü'l-Cezerî tarafından ihdas edilen ve kıraat tahsilinde daha az zaman alan yöntemdir.⁴⁹ Bu usûle göre okuyucu, ilk rivâyetle tilâvete başladıktan sonra vakf-ı hasen olabilecek bir kelimedeki vakfeder. Mana durumu, nefes ihtiyacı ve ihtilafa ilişkin durumlar gibi birçok faktörü göz önünde bulundurarak vakfeden okuyucu, ikinci okuyuş için başladığı yere geri dönmeden, ilk durduğu yere en yakın ihtilafı lafzı esas alır. Bu kelimedeki mevcut farklı vecihlerin tümünü tilâvet ederek bitirir.⁵⁰ Bu uygulamada ilk imam Nâfi'in ilk râvîsi olan Kâlûn ile okumaya başlanır. Tilâvete başlarken Kâlûn'un vecihlerinin herhangi biriyle örtüşen diğer kurrânın okuyuşları kaldığı yerden alınır ve ilk vakfedilen kelimeye kadar getirilir. Kâlûn'un rivâyeti bittikten sonra vakfedilen yere en yakın vucûhâtın sahibi olan imama geçilir. Bu şekilde sıralamaya uyarak tüm imam ve râvîlerin okuyuşları tamamlanır. Her bir okuyuşta, birbirine benzerlik arz eden rivâyetler, tertibe göre önce olan kurrânın okuyuşu esnasında geçtiğinden ikinci kez okunmaz. Bu uygulamada, imam ve râvîlerin metodolojisini gözden kaçırmamaya dikkat edilmelidir.⁵¹

⁴⁸ Detaylı bilgi için bk. Akdemir, *Kıraat İlmî*, 102-103.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 202; Ebû Bekir Ahmed Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Enes Mihrî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 165; Ebu'l-Abbâs Şehâbüddîn Muhammed Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kirâât*, thk. 'Âmir Seyyid Osman-Abdussabûr Şâhin (Kahire: 1972), 340; Dimyâtî, *İthâf*, 1: 104. Mehmet Emin Maşalı'nın bu yönetime ilişkin şu değerlendirmesini aktarmada fayda görüyoruz: "...Eğitim-öğretim sürecinde bu yönetime başvurulması makul iken, Kur'ân tilâveti esnasında kıraat farklılıklarını göstermede aynı usûle bağlı kalınması izah edilebilir gibi gözükmemektedir. Kanaatimizce tilâvette bulunurken vakıfta cem' yöntemi yerine âyette cem' yöntemine geçilmesi, vecihlerin bu yönetime göre sıralanması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi vakıfta cem' yöntemi tedrisatta zamandan kazanma amacına matuftur. Bu sebeple aynı yöntemi tilâvet icrâsı esnasında takip etmek isabetli gözükmemektedir. Çünkü bu durumda tilâvet esnasında âyet bölünmekte, cümle kurgusu parçalanmakta, lafız ve mana ilişkisi zayıflamaktadır. Bu yüzden ki yakın dönem kurrâsından ileri gelen bazı isimler, tedrisat esnasında dahi âyette cem' yöntemini uygulama yoluna gitmişler; vecihlerin sayısını mümkün mertebe azaltma adına da med itibarıyla mertebeyini esas almışlardır. Öte yandan tilâvet esnasında vecihlerin âyette cem' yöntemine göre yeniden sıralanması, okuyucunun kıraat yönünün güçlenmesine, usûl ve ferş farklılıklarına vukufiyetinin pekişmesine de imkân vermektedir. Çünkü bu durum, okuyucunun, vucûhâtı tedrisatta takip ettiği tertibin dışında bir tertiple alabilme melekesi kazanmasını sağlayacaktır." Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 158-159.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 202; Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 112-113; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 103.

⁵¹ Vakıf-ibtidâ, ademü't-terkîb (farklı imamların kıraatlerini birleştirmeme), tecvîd ve riâyetü't-terfîb denen imamların sırası gibi hususlara dikkat edilmesi gerekir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 203-204.

Söz konusu çalışma, merâtib-i erba’a ve mertebeteyn⁵² usûlleri esas alınarak yapılır. Ancak mertebeler tarîklere göre uygulamada farklılık arz eder. Bir başka ifadeyle, İstanbul ve Mısır tarîklerinde tarîk ve mesleklerin med miktarları farklılık gösterir. Bu farklılıklar, kıraat imamları ve râvîlerinden rivâyet edildiği üzere medlerin azaltılarak ya da artırılarak okunması şeklinde anlaşılmuştur. Mertebe ölçülerinde tercihlerin farklılaşması metotlara da yansımış ve bu farklılıklar, fer’î med bakımından merâtib-i erba’a ve mertebeteyn olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır.⁵³ Merâtib-i erba’ada aslî meddin dışındaki diğer medler 2, 3, 4 ve 5 elif olmak üzere dörtlü med sistemi; mertebeteyn’de ise bu medler 3 ve 5 elif olmak üzere ikili med sistemi esas alınarak yazılmakta ve okunmaktadır.

İstanbul tarîkine göre merâtib-i erba’a, Kur’ân’ın Fâtiha sûresinden Rûm sûresine kadar olan kısmı; mertebeteyn ise Rûm sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar olan kısmıdır. Mısır tarîkine göre merâtib-i erba’a, Kur’ân’ın Fâtiha sûresinden Meryem sûresine kadar olan kısmı; mertebeteyn ise Meryem sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar olan kısmıdır.⁵⁴ Böylece kıraat eğitiminde, hem aşere hem de takrîb sürecinde ikişer hatim yerine birer hatim yapmak suretiyle zamandan tasarruf edilmiş olur. Diğer bir deyişle, dört hatim yerine biri aşere ve biri takrîb için olmak üzere iki hatimde hem merâtib-i erba’a ve hem de mertebeteyn okutulmuş olur.

3.2. Öğretim Metodunun Yaygınlık Kazandığı Bölgelere Nispet Edilmesi Bakımından Tarîkler

Kıraat ilmi tedrisatıyla uğraşan âlimlerin, öğretimde takip ettikleri kaynaklar ve metotlar, buldukları bölgelerde yaygınlaşarak o bölgenin adıyla bilinir olmuştur. Bu bağlamda Hicaz, Şam, Mısır ve Mağrib ülkelerinde, öteden beri tahsil edilen Şâtıbiyye tarîkine, bu tarîkin râvî ve kaynaklarına zafere edilmesi ve yaygın olarak uygulandığı bölge olması hasebiyle *Megâribe*; Basra ve Kûfe ya da geniş bir çevreye mensup olmaları itibarıyla râvî ve kaynaklarına nispet edildiği ve bölgede yaygın olarak uygulanmasından dolayı *Meşârîka/İstanbul/İrâkıyyûn* tarîkleri denilmiştir.⁵⁵

Bu bağlamda Osmanlı coğrafyasında kıraat ilmi, *İstanbul* ve *Mısır* tarîkleri olmak üzere iki usûlle okutulagelmiştir.⁵⁶ Günümüz Türkiye’sinde, aynı şekilde bu iki tarîk üzere tahsil edilmeye devam etmektedir.⁵⁷

⁵² Kıraat ilminde med mertebeleri medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl da med miktarını azaltarak ya da artırarak okumak şeklinde ifade edilir. Meddin dört mertebeye okunması *merâtib-i erba’a*; iki mertebeye okunması da *mertebeteyn* olarak isimlendirilir. Merâtib-i erba’a ve mertebeteyn için bk. Dimyâtî, *İthâf*, 1: 158-159.

⁵³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 316; Ebû Bekr Ahmed, *Şerhu Tayyibe*, 72; Dimyâtî, *İthâf*, 1: 158-159.

⁵⁴ Kıraat eğitiminde, tarîk ve mesleklerin mertebe ölçülerinde farklı tercihleri, farklı metotların oluşmasına yol açmıştır. Buna göre tedrisatta, mertebeteyn ve merâtib-i erba’a kavramlarıyla ifade edilen iki uygulama için bk. Akdemir, *Kıraat İlmî*, 107.

⁵⁵ Akdemir, *Kıraat İlmî*, 107.

⁵⁶ Muhammed Emin, *Umdetü’l-hallân*, 4-5.

⁵⁷ Kıraat eğitiminde, med mertebeleri hususunda ve vecihlerin takdim-tehiri gibi bazı usûl meselelerinde ihtilaflar vardır. Buna göre İstanbul ve Mısır tarîkleri arasındaki ihtilafa ilişkin hususları şu şekilde ifade edebiliriz: İsti’âze ve besmelede vasıl ve kat’ vecihlerinin takdim-tehiri, sûre aralarındaki besmelede vasıl ve kat’ vecihlerinin takdim-tehiri, sûre aralarındaki besmelesiz geçişlerde vasıl-sektin takdim-tehiri,

3.2.1. İstanbul Tarîki

Teysîr tarîki olarak kabul gören ve takip edilen İstanbul tarîkinin öncüsü, Ahmed Mesyerî'dir. O, Osmanlı dönemi kıraat tedrisatının seyrinde dönüm; İstanbul için ise başlangıç noktasını teşkil eder. Onunla birlikte İstanbul tarîki adıyla bilinen metodun yanında kıraat ilminde meslekler⁵⁸ dönemi de başlamıştır.⁵⁹ Ahmed Mesyerî'nin öğrencileri Osmanlı devletinin birçok şehrine dağılarak buralarda kıraat okutmuşlar ve 1000/1591'den itibaren *Teysîr tarîki*, Osmanlı'da İstanbul tarîki adını almıştır. Bu ekol, Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâti's-seb'* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kirâti'l-'aşr* isimli eserlerini temel kaynak; Şâtıbî'nin *Şâtıbiyye* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Dürretü'l-mudîe* adlı eserlerini de yardımcı kaynak olarak kullanır. İstanbul tarîkinin, uygulamada *İtilâf* ve *Sûfi* olmak üzere iki mesleği söz konusudur.⁶⁰

3.2.1.1. İtilâf Mesleği

Mesleğin öncüsü, *İtilâf fi vucûhi'l-ihtilâf* isimli eserin müellifi Yûsuf Efendîzâde Amâsî'dir (ö. 1167/1753).⁶¹ Yûsuf Efendîzâde eserinde, İstanbul tarîkinin metodolojisini azîmet yönünden ele almış ve tercihlerini bu yönüyle izah etmiştir. Takip ettiği yöntem de zamanla eserin adı olan *İtilâf* şeklinde bu mesleğe isim olmuş ve böylece tanınmıştır.⁶² Seb'a ve aşere tarîklerinde med ekolü olarak merâtib-i erba'a ve mertebeteyn uygulanırken takrîb tarîkinde ise sadece merâtib-i erba'a tatbik edilmiştir.⁶³ Günümüzde *İtilâf mesleği*'nin mensuplarından bu sisteme göre kıraat okutan kimse kalmadığından ismi ve uygulamaları yalnızca kitaplarda bilgi olarak yer almaktadır.

3.2.1.2. Sûfi Mesleği

Mesleğin öncüsü, Kastamonulu Ahmed Sûfi Efendi'dir (ö. 1172/1758).⁶⁴ Ahmed Sûfi Efendi, İstanbul tarîkinin metodolojisini ruhsat yönünden ele almış ve tercihlerini bu yönüyle

---

Kâlûn'un cemî' zamirleri için sıla-iskânın takdim-tehiri, medd-i munfasilla cemî' zamirlerinin birlikte gelmesi durumu, Cemî' zamirleriyle medd-i munfasılın birlikte gelmesi durumu, medd-i bedel'de kasr-tevassut-tûl vecihlerinin takdim-tehiri, hemze'den önce lîn harfinin bulunması hali, hemze-i münek-kere'de vasla ve vakfa mahsus haller (Halef-Hallâd için) vb. Ayrıca bk. Akdemir, *Kıraat İlmî*, 127-128.

⁵⁸ *Meslek*: Gidilen yol, gidiş ve sistem anlamlarına gelirken literatürde, kıraat ilmi öğretimi esnasında bu sahanın müderrisleri tarafından uygulanan sistem ve metod olarak anlaşılmaktadır. Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 6-7; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 102. Genelde kıraat vecihlerinin detayları hususunda farklılaşan ve kıraat ilmi öğretimi esnasında bu sahanın müderrisleri tarafından XVIII. asırdan sonra başlayan, uzun bir süreçte geliştirilen ve çerçevesi oluşan sistemler belirlenmiştir. Kıraat eğitim ve öğretimini pratikleştiren bu sistemlerin bir kısmı, esas aldıkları eserlerin muhtevasını uygulamada, kaynaklarda nakledilen her hususu uygulayarak azîmeti; bir kısmı da söz konusu nakillerin tümünü uygulamada bir mecburiyet olmadığından ve bu detay bilgileri uygulamanın zorluğundan dolayı kifâyet miktarıyla yetinmeyi (ruhsatı) tercih etmişlerdir. Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 6; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 117.

⁵⁹ Yusuf Alemdar, *İstanbul'da Kur'ân Okulları* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 161.

⁶⁰ Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 5; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, 249.

⁶¹ Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 7; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 103.

⁶² Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, 250; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 103.

⁶³ Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 7; Akdemir, *Kıraat İlmî*, 117.

⁶⁴ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, 250; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 103.

izah etmiştir.⁶⁵ Uygulamada seb’a, aşere ve takrîb tarîklerinde merâtib-i erba’a esas alınırken, mertebeyn tarîki de tatbik edilmiştir.⁶⁶ Ülkemizde hâlihazırda yürütülen kıraat tedrisatında, İstanbul tarîkini *Sûfi mesleği* temsil etmekte ve başta İstanbul olmak üzere birçok merkezde kıraat eğitimi bu mesleğe göre yürütülmektedir.

İstanbul tarîki, Haseki Eğitim Merkezi’nde, Abdurrahman Gürses riyâsetinde yıllarca okutulmuştur. Halen Pendik, Müftü Yusuf Karali, Haseki Abdurrahman Gürses⁶⁷ Eğitim Merkezleri’nde bu meslek okutulmaktadır.

3.2.2. Mısır Tarîki

Mısır’da bulunan ve Nâsiruddîn Tablâvî’den icâzetli şeyhu’l-kurrâ Şehâzetü’l-Yemenî (ö. 970/1562’den sonra), *Şâtıbiyye* tarîkinin yaygın uygulamasında ve bu tarîkin, Mısır ve Mağrib bölgelerinin yerleşik ekolü haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. *Şâtıbiyye* tarîki böylece, her okutulduğu yerde artık Mısır tarîki olarak anılmaya başlamıştır.

Ülkemizdeki son devir kıraat âlimlerinden Mehmed Rüşdü Aşikkutlu (ö. 1980) ve Gönenli Mehmed Öğütçü (ö. 1991),⁶⁸ bu ekolün temsilcileridir. Mısır tarîkinde, Şâtıbî’nin *Şâtıbiyye* ve İbnü’l-Cezerî’nin *Dürretü’l-mudîe* adlı eserleri ana kaynak; Dâni’nin *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’* ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîru’t-Teysîr* isimli eserleri ise yardımcı kaynak olarak kullanılır. Mısır tarîkinin, uygulamada *Mütkin* ve *Şeyh Atâullah* olmak üzere iki mesleği söz konusudur.

3.2.2.1. Mütkin Mesleği

Öncüsü Kettânîzâde adıyla bilinen Ebû Tâhir Naîmî Efendi’dir (ö. 1169/1755).⁶⁹ Kettânîzâde, *Mütkinu’r-rivâye fi’ulûmi’l-kırâa ve’d-dirâye* adlı eserinde, Mısır tarîkinin metodolojisini azîmet yönüyle ele almış ve tercihlerini bu yönüyle izah etmiştir. Takip ettiği yöntem de zamanla eserinin isminin kısaltılmış hali olan *Mütkin* şeklinde şöhret bulmuştur.⁷⁰ *Mütkin mesleğinde*; seb’a, aşere ve takrîb tarîklerinde, mertebeyn ekolü esas alınırken merâtib-i erba’a ekolü de tatbik edilmiştir. Ayrıca Ali Mansûrî’nin *Tahrîru’t-turuk* risâlesi ve Abdurrahman İzmîrî’nin (ö. 1154/1741) *Bedâyi’ul-burhân*’ı tarîkin kaynakları arasındadır. Öte yandan mesleğin mensupları arasında birkaç meselede ihtilaf olduğundan meslek içerisinde farklı iki görüş ve uygulama söz konusudur.⁷¹ Günümüzde *Mütkin mesleği*, mensuplarının kalmamasından dolayı ismi ve uygulamaları yalnızca kitaplarda bilgi olarak yer almaktadır.

⁶⁵ Muhammed Emin, ‘*Umdetü’l-hallân*, 7; Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, 250; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 103.

⁶⁶ Muhammed Emin, ‘*Umdetü’l-hallân*, 7; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 118.

⁶⁷ Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi’nde, İstanbul (Sûfi) ve Mısır (Şeyh Atâullah) meslekleri üzere tedris yapılmaktadır.

⁶⁸ Gönenli Mehmed Efendi’nin hayatı ve Kur’ân hizmetleri için bk. Recep Akakuş, “Gönenli Hoca ve Eyüp Camii Şeyh’ul-Kurralığı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI* (İstanbul, Mart 2003), 348-355.

⁶⁹ Muhammed Emin, ‘*Umdetü’l-hallân*, 7.

⁷⁰ Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, 250; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 122; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 103.

⁷¹ Akdemir, *Kıraat İlmi*, 122.

3.2.2.2. Şeyh Atâullah Mesleği

Bu mesleğin öncüsü ise aynı zamanda Ali Mansûrî'nin torunu olan Şeyh Atâullah Hüseyin Efendi'dir (ö. 1209/1794).⁷² O, Mısır tarihinin metodolojisini ruhsat yönüyle ele almış ve tercihlerini bu boyutuyla izah etmiştir.⁷³ Ancak mesleğin metodolojisine ilişkin Şeyh Atâullah'ın herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Seb'a, aşere ve takrîb tarîklerinde, mertebeteyn ve merâtib-i erba'a usûlleri tatbik edilmiştir. Ahmed Rüşdî Efendi tarafından mertebeteyn ekolüne göre yazılan *Mürşidü't-talebe ilâ îzâhi vucûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-Tayyibe* isimli eser ve Şeyh Atâullah'ın öğrencisi olan Muhammed Ârif Hıfzî'nin (ö. 1238/1822) *Muhtâru'l-ikrâ* isimli kasidesi ve şerhi, *Atâullah mesleğinin* kaynakları arasındadır.⁷⁴ Ülkemizde Mısır tarîki, takip edilmesi ve yaygın olarak benimsenip uygulanması itibarıyla günümüzde Atâullah mesleğiyle temsil edilmektedir.

Şeyh Atâullah mesleği, Aşikkutlu ve Gönenli Mehmed Efendi gibi kıraat ilminde öne çıkan isimlerin temsil ettiği meslektir. 1976-1979 yıllarında Aşikkutlu; 1991-1994 yıllarında Mahmut Sarıcaoğlu İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde bu mesleği okutmuşlardır. Hâlihazırda Haseki Abdurrahman Gürses, Ankara Safvan Çakıroğlu, Nevşehir ve Eskişehir gibi merkezlerde, tedris faaliyetleri bu meslek üzere yürütülmektedir.

4. GÜNÜMÜZDE TÜRKİYE'DEKİ KIRAAT İLMİ TEDRİSATININ PROGRAM SÜRECİ

Başlangıçtan beri ilimler, müşâfehe ve kitâbet yoluyla tahsil edilegelmiştir. Kıraat ilmi öğretimi de bu yöntemlerle icrâ edilmektedir. Bizzat bir üstâdın izahını gerektirmeyen meselelerde kitaplardan istifade yeterliyken, kıraat gibi bir fem-i muhsinden⁷⁵ müşafehe etmeyi gerektiren branşlarda, kitaplar eğitim-öğretim için tek başına yeterli değildir. Kıraat ilminin birçok meselesinde, kitâbet yoluyla tahsil mümkün görünmemektedir. Öyle ki meseleye dair kaleme alınan eserlerde yer alan “Bunu hocanın ağzından al!” ve “Bir hocadan öğren!” gibi tavsiyelere ve ifadelerle sıkça rastlanmaktadır.⁷⁶ Bazı ilimlerde öğrenci, bir meseleyi kitaplardan okuyup ezberlemesine rağmen konuyu anlayamayabilir. Müşâfehe kavramıyla ifade edilen usûlde, talebenin hocasından birebir eğitim alması ve hocanın öğrenciyi konuyu siyâk-sibâkıyla izah etmesi sayesinde, tek başına kitaplar vesilesiyle anlaşılamayan meseleler çözüme kavuşur. Böylece öğrencinin anlamakta zorlandığı husus açıklanmış olur.⁷⁷

Kıraat ilminin teorigini bilmenin yanında pratiğini de bilen fem-i muhsinin ağzından duyarak öğrenmeye “müşâfehetez ahz” denir. Kısaca kıraat tedrisinde lafzın edâ şekillerini alma noktasında, öğrencinin fem-i muhsinin huzurunda olmak kaydıyla ağzından o lafzı duyması, lafzın telaffuz şeklini hocasına kontrol ettirmesi ve lüzûmu halinde tashîhi gerekmektedir. Böylece

⁷² Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 102.

⁷³ Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, 250.

⁷⁴ Akdemir, *Kıraat İlmî*, 124.

⁷⁵ Fem-i Muhsin kavramı ve önemine ilişkin bk. Mustafa Kılıç, “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2008): 69-106.

⁷⁶ Hâmid b. Abdilfettâh Paluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vucûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 7; Muhammed Emin, *'Umdetü'l-hallân*, 15.

⁷⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 2: 1285-1286.

dersin işlenişine dair başlıca *semâ*,⁷⁸ *arz*⁷⁹ ve *edâ*⁸⁰ olmak üzere üç yöntem karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kıraatin takip edilmesi gereken bir sünnet oluşu,⁸¹ birtakım metotlarla kıraati alma işleminin kaçınılmaz olduğunu da vurgular niteliktedir. Geçmişten günümüze, kıraat ilmi tahsilinde söz konusu üç yöntem de yeri geldikçe uygulanır. Burada bu yöntemlere kısaca temas etmek istiyoruz.

Kur’ân kıraatinin edâsında harflerin doğru telaffuzu en önemli meseledir. Fem-i muhsinin okuyup öğrencinin dinlemesi esasına dayanan *semâ*’ usûlünü Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605), “Kıraat, hocalardan iki şekilde alınır. Bunlardan biri, kıraati hocanın ağzından bizzat dinlemektir. Öncekilerin uyguladığı metot budur.”⁸² şeklinde tanımlar. *Semâ*’ yöntemi, yüz yüze ve tek bir öğrenciye uygulandığı gibi grup halindeki öğrencilere de uygulanabilir. Yöntemin gruplara uygulanması durumunda, üstâdın öğrencilerin yeterlilik seviyelerini bilmesi gerekir.⁸³ Bir kürsü üzerine çıkarak Kur’ân’ı baştan sona öğrencilerine okuyan Kisât⁸⁴ ve Kahire’de kıraat derslerini öğrenciye okumak suretiyle aktaran İbnü’l-Cezerî,⁸⁵ bu yöntemi grup halinde uygulayanlara ilişkin iki önemli örneği teşkil etmektedir.

Sahâbenin bir kısmı bizzat Hz. Peygamber’e; bir kısmı ise Kur’ân’ı Rasûlullah’a arz edenlere Kur’ân’ı arz etmişlerdir. Aliyyü’l-Kârî, *arz* metoduyla ilgili, “Kıraati hocalardan almanın diğer yolu ise onların huzurunda okumaktır. Bu da sonrakilerin uyguladığı metottur.” ifadelerini kullanarak bu yöntemin “hıfza daha yakın olmasından dolayı da evlâ olan metot” olduğunu söyler.⁸⁶ *Arz* metodunda da üstâdın öğrencilerinin durumunu bilmesi kaydıyla, birden çok öğrencinin dersini aynı anda alması mümkündür. Örneğin, Sehâvî’nin (ö. 643/1245) iki-üç kıraat öğrencisini aynı anda dinlediği, hataları olduğunda da düzeltmeler yaparak öğrenciye bunları söylediği nakledilir.⁸⁷

⁷⁸ “İşitmek ve dinlemek” anlamlarına gelen *semâ*’ kelimesi literatürde, “öğrencinin dersi hocasından dinleyerek alması ve öğrenmesi” demektir. Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 120.

⁷⁹ “Ortaya çıkarmak, bir şeyi bir kimseye göstermek, sunmak karşılaştırmak” anlamlarına gelen *arz* kelimesi literatürde, “öğrencinin hocasına dersini hazırlayıp sunması, okuması” demektir. Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 95. *Arz*, müteakdimün âlimler tarafından, “Kur’ân’ı sahâbenin Hz. Peygamber’e okuması”; müteahhirün âlimler tarafından ise “öğrencinin hocasına dinletmesi” anlamında kullanılmıştır. Ebu’l-Hasan Nuredîn Aliyyü’l-Kârî, *Minahü’l-fikriyye bi şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye* (Kahire: y.y., 1890), 20; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 37.

⁸⁰ “Tam olarak vermek ve gereken hakkı ödemek” anlamlarında kullanılan *edâ* kelimesi kıraat ilmi ıstılahında, *semâ*’ ve *arz* yönteminin birlikte uygulanması şeklinde tarif edilmektedir. Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 96; Karaçam, *Kur’ân’ın Nüzûlü*, 242; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 47.

⁸¹ Ebû Bekr b. Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-me’ârif, 1972), 50.

⁸² Aliyyü’l-Kârî, *Minah*, 18; Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 94.

⁸³ Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 95.

⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 172.

⁸⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 211; Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 95.

⁸⁶ Aliyyü’l-Kârî, *Minah*, 18.

⁸⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 211; Tetik, *Kıraat İlminin Ta’lîmi*, 96. Suyûtî, *arz* metoduna göre alınan dersin ahengi bozulmaması için şu izahı yapmaktadır: “Öğrenci bir kıraati okuyup ikincisine geçmeden önce, ilk okuduğu kıraatte mevcut olan vecihleri tamamlaması gerekir. Eğer böyle yapmazsa, hoca ona eliyle işaret eder.

Kıraat ilmi eğitiminde, bu yöntemle dersi arz eden öğrencinin, iyi hazırlanarak dersini hocasına ezbere sunması gerekir. Günümüzde bu uygulama, genellikle aslına uygun olarak ezbere yapılmakta ancak bazı hocaların müsaade etmesi sebebiyle uygulamanın mushaf ya da defterden takip edilmek suretiyle yapıldığı da görülmektedir. Özellikle ülkemiz dışında, bir kıraat ya da rivâyet üzere hatim yapmak ve ilgili kıraatin ya da rivâyetin sistematiğini öğrenmek isteyenler için, Kur'ân'ın usûlüne uygun bir şekilde okunabilmesi şartıyla, öğrencide hâfızlık aramayan hocalar da söz konusudur.

Öte yandan, gerek aşere gerekse takrîb aşamalarında, ülkemizdeki bazı kıraat kurslarında, sûret defterleri yerine, önceden başkaları tarafından yazılmış ve hoca tarafından onaylanmış nüshalar aracılığıyla ders takibi yapılmaktadır. Sûret çıkarmadan, söz konusu defterlerden okumak suretiyle icâzet alındığı da görülmektedir. Bu aslında, kurrâ adayının meseleleri kavrama noktasında onların aleyhinedir. Öğrencinin ilgili tarîkin ve mesleğin kendine özgü metodolojisine göre bizzat hazırladığı defter hususunda titiz davranılmalıdır. Bu bağlamda Abdurrahman Çetin ülkemizde kıraat eğitiminin nasıl olması gerektiği hususunda şu açıklamayı yaparak tekliflerini sıralar: “Son zamanlarda kıraat öğrenimine ilginin artması sevindiricidir. Ancak bu konuda çok titiz davranmalı, istismara izin verilmemelidir. Hâfız olmayan yahut hâfızlığı sağlam olmayan kimse- lere kıraat okutulmamalıdır. Günlük verilecek derslerin vucûhâtı talebe tarafından deftere yazıl- malı, hoca tarafından kontrol edilip tashihlerden sonra tarih ve imza konulmalıdır. Derslerin, yü- zünden okumak yerine ezberden okunması sağlanmalı; en azından aşere kısmı ezbere okutulmalı; hele hele fotokopiden okunmasına asla izin verilmemelidir. Bunun sevaplı ve şerefli bir iş olduğu kadar veballı bir iş olduğu da unutulmamalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan aşere- takrîb sınavları da ezber esasına dayalı olarak çok sıkı tutulmalı; sınava girecek öğrencinin aşere- takrîb defterinin tamamı kontrol edilip onaylanmalıdır.”⁸⁸

Edâ yöntemi için Aliyyü'l-Kârî, “kıraati hocanın ağzından dinledikten hemen sonra, aynı keyfiyetle onun huzurunda sunmaktır. Yoksa duymadan okumak değildir.”⁸⁹ diye tanımlar. Kur'ân tilâvetinde telaffuz edilen harf ya da kelimelerin edâ edilme şekli fem-i muhsin vasıtasıyla gerçekleşir. Kıraatin, şifâhen hoca-öğrenci ilişkisiyle “orijinal tarihî ses tescili”⁹⁰ denilebilecek yöntemle, Hz. Peygamber'in Kur'ân kelimelerini telaffuz ettiği şekilde sonraki nesillere aktar- mada, yani orijinal telaffuzu muhafaza etme hususunda edâ yöntemi önemli görev ifâ eder.

Günümüzde kıraat eğitim-öğretiminde, özellikle ilk başlarda edâ yöntemi uygulanmakta- dır. Böylece öğrenci, hocasından kıraatin uygulamasını bizzat işitmiş ve hocasına dersi sunmuş

Öğrenci hocanın bu işaretini görmez veya anlayamazsa, hoca neden geçtiğini sorar. Hoca öğrencinin yan- lışını hatırlayıp, hatasını düzeltmesini bekler. Buna rağmen bir sonuç alınamazsa, öğrenci hala hatırla- yamazsa, hoca unuttuğu vechi hatırlatır.” Suyûtî, *el-İtkân*, 216. Arz metoduna göre ders işleniş hakkında bilgi için bk. Tetik, *Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 96-97; Akdemir, *Kıraat İlmi*, 99.

⁸⁸ Abdurrahman Çetin, *Endülüs'lü Âlim Ebû 'Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 44-45. Ülkemizdeki kıraat ilmi tedrisatında takip edilen usûl ve öğrenci yeterlilikleri hakkında ay- rıca bk. Mehmet Emin Maşalı, “Kur'ân Kıraatinde ve Kitabetinde Türkiye'nin Durumu”, *Tecvid Çalıştay* (Kastamonu: 04-09 Kasım 2015), 2-14.

⁸⁹ Aliyyü'l-Kârî, *Minah*, 18.

⁹⁰ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'lîmi*, 16.

olur. Eğitim sürecinin ilerleyen aşamalarında, öğrenci dersi icrâda meleke kesbettikten sonra semâ’ uygulamasının yoğunluğu azaltılır ve arz uygulamasına ağırlık verilir.

Kıraat eğitiminde takip edilen programa gelince, klasik usûlde olduğu gibi günümüzde de ülkemizde takip edilen program aynı şekildedir. Buna göre tedriste *aşere*, *takrîb* ve *tayyibe* olmak üzere üç program takip edilir. Öte yandan kıraat okumaya başlayan kişinin sağlam hâfiz olması ve Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre tecvîd ilmini iyi bilip uygulayabilmesi şarttır. Böyle olmakla birlikte tecvîd ilmindeki uygulamaların pekişmesine matuf müfredatta tecvîd dersi yer alır. Buna göre her programın süreci şu şekildedir:

4.1. Aşere Tarîki Program Süreci

Aşere tarîki programı, Şâtîbî’nin nazmettiği Şâtîbiyye ve İbnü’l-Cezerî’nin yazdığı *Dürretü’l-mudîe* isimli iki eserin esas alındığı ve müfredatın bu kaynaklara göre şekillendiği programdır. İsminden de anlaşılacağı üzere kıraat, on imam ve bu imamların her birinin ikişer râvîsi üzere okunur ve yazılır. Bu program, İbnü’l-Cezerî ile birlikte kıraat-ı seb’aya alternatif olmuş ve sistemli hale gelerek yaygınlaşmıştır. Program, ülkemiz dışında *aşru’s-suğrâ*⁹¹ olarak bilinir.

Bu programın ilk derslerinde kıraat ilminin tarihçesi özetlenip kıraat-ı aşere imamlarının ve râvîlerinin hayatlarına ilişkin malumat verilir. Kıraat ilmi öğretiminde kolaylık sağlamaya yönelik on kıraat imamı ve râvîleri için ebced sıralamasına göre *remz* adı verilen bazı harfler belirlenerek kullanılmıştır. İlgili yerdeki vucûhâtın çokluğu, onları nakletme hususunda zorluklara yol açtığından böyle bir yönteme başvurulmuştur. Buna göre kıraat-ı aşere imam ve râvîlerinin remzleri şu şekildedir:

Sıra	İmam ve Remzi	1. Râvî ve Remzi	2. Râvî ve Remzi	Toplu Remz
1	Nâfi’ ا	Kâlûn ب	Verş ج	أبج
2	İbn Kesîr د	Bezzî ه	Kunbül ز	دھز
3	Ebû Amr ح	Dûrî ط	Sûsî ي	حطي
4	İbn Âmir ك	Hişâm ل	İbn Zekvân م	كلم
5	Âsım ن	Ebû Bekir Şu’be ص	Hafs ع	نصع
6	Hamza ف	Halef ض	Hallâd ق	فصق
7	Kisâî ر	Ebu’l-Hâris س	Dûrî ت	رست
8	Ebû Ca’fer جع	İbn Verdân عي	İbn Cemmâz جم	_____
9	Ya’kûb يع	Ruveys يس	Ravh حه	_____
10	Halefü’l-Âşir حل	İshak سح	İdris سه	_____

⁹¹ Türkiye dışında kıraat okutulan merkezlerde, *aşru’s-suğrâ* programından önce Şâtîbiyye programının tamamlanması gerekir. Buna ilaveten İbnü’l-Cezerî’nin üç kıraate ilişkin telif ettiği *Tahbîru’t-Teysîr*’inin yine müellif tarafından, bu eserin muhtasarının şiir formunda *Dürretü’l-mudîe* isimli eserin metni ezberlenir. Bundan sonra Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halefü’l-Âşir’den oluşan üç kıraat imamı ve onların râvîlerinin usûlleri ve İbnü’l-Cezerî’nin söz konusu eserde takip ettiği metod izah edilir.

Ardından söz konusu kurrânın, kıraat usûlündeki tasnifine göre imam ve râvî sırası gözetilerek tablodaki remzler öğrenciye sağlam bir şekilde ezberletilir. İlk birkaç hafta, ilgili kurrâ remzlerinin iyice belenmesine yönelik öğrenciye sık sık remzler ve sıralamasıyla ilgili sorular sorularak öğrenciler test edilir. Böylelikle imam ve râvîleri tanıyarak takip edilen ders kitabında adı geçen imam ve râvîlerin isimlerine işaret eden remzlerini bilmek durumundaki öğrenci, bu remzlerle onları kolayca hatırlayabilir hale gelir. Zira bu meselelerle her gün karşılaşılacağından konuya ilişkin bilgilerin sağlam şekilde kavranması gerekir.

Kıraat ilmi tedrisatına başlarken önce sağlam bir usûl bilgisi gereklidir. Hem ilgili kıraatlerin hem de rivâyetlerin usûlleri ayrı ayrı iyice kavranmalı, usûl ihtilafları hususunda herhangi bir eksiklik kalmamalıdır. Bu programda aşere tarîkinin kuralları ve kavramlarına ilişkin usûl bilgileri verilir. Örneğin kendisinde tahkîk, imâle ve taklîl mevcut olan lafızlar; tağlîz, terkîk, iskât ve işmâm vb. telaffuz şekilleri; tahkîk, nakl ve sekte vecihlerinin söz konusu olduğu lâm-ı ta'rif ve henze-i münekkereli kelimelerin⁹² uygulamaları; medd-i lîn ile medd-i bedelin birlikte bulunduğu âyetlerin okunuşları; iki medd-i bedelin bir âyette geldiği zaman ortaya çıkacak tûl, tevassut ve kasr vecihlerinin uygulaması gibi hususlarda, örnekler eşliğinde pratik yapılır. Bu sayede öğrenci her kıraatin ve rivâyetin kâidelerini tek tek ezberlemek suretiyle öğrenerek sağlam bir usûl bilgisine sahip olur. Aksi halde kıraat ve rivâyetlerin usûl inceliklerini yeterince kavrayamayan ve ayırt edemeyen öğrencinin kıraat okumasının neredeyse imkansız olduğu söylenebilir.⁹³

Aşere tarîki programında takip edilen temel kaynak olarak, *Hâmid b. Abdilfettâh Paluvî*'nin *Zübdetü'l-'irfân*⁹⁴ ve bu eserin şerhi olan Muhammed Emîn Efendi'nin *'Umdetü'l-hallân fi îzâh-i Zübdetü'l-'irfân* isimli eserleri kullanılır. *'Umdetü'l-hallân, Zübde'tü'l-'irfân*'ın daha yaygın kullanılmasına yardımcı olmuştur. Bu programda, Kur'ân ve kıraat tarihi, aşere usûlü, kıraat metinleri, Arapça, kıraat çözümlenmeleri, aşere uygulamaları, tecvîd, kıraat-anlam ilişkisi, Kur'ân imlâsı, Kur'ân meâlî, dînî mûsikî gibi dersler yer alır.⁹⁵

4.2. Takrîb Tarîki Program Süreci

Takrîb tarîki programına başlamak için aşere tarîkinin bitirilmiş olması öngörülür. Zira takrîb tarîkinin meselelerini anlayabilmek için aşere tarîkinin kurallarının çok iyi kavranmış olması şarttır. Bu programda, on imam ve her bir imamın iki râvîsinin yanında râvîlerden sonra gelen ve tarîk ismi verilen nakiller devreye girer. İbnü'l-Cezerî bu tarîkleri, yaklaşık bin olarak ifade eder.⁹⁶ Müellif, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*'dan hareketle meselenin detaylarını ve tarîkleri özetleyerek programa ismini veren *Takrîbü'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr* olarak kaleme aldığı eserini meydana getirmiştir.

Bu programda, öğrenciye, takrîb tarîkiyle ilgili temel kâideler hakkında bilgi verilmesi ve vucûhât sûretlerini çıkarma istidadı kazandırılması sonrasında indirâc yöntemiyle merâtib-i

⁹² Genel olarak sâkin harften sonra gelen hemzeye dair vecihlerin okunuşu kastedilmektedir.

⁹³ Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili programına göre aşere süreci için genel kazanımları için bk. DİB, *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 8.

⁹⁴ *Zübdetü'l-'irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*, Hâmid b. Abdilfettâh Paluvî tarafından 1173/1760 yılında kaleme alınmıştır. Aşere sistemine göre yazılan eserin metodu için bk. Akdemir, *Kıraat İlmi*, 164-165.

⁹⁵ Detaylı bilgi için bk. DİB, *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 9.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 54.

erba’a ve mertebeyn usûlü üzere sûretlendirme yaptırılır ve okutulur. Böylece aşereden sonra Kur’ân ikinci kez hatmedilmiş olur.⁹⁷ Bu programın temel kaynakları; İbnü’l-Cezerî tarafından telif edilen *en-Neşr*’iyle bu eserin muhtasarı -programa ismini veren- *Takrîb*’i ve Dimyâtî’nin (ö. 1117/1705) *İthâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kirâati’l-erba’ate ‘aşer* isimli eseridir. Bu programda takrîb usûlü, Arapça, Tayyibe, tevçihu’l-kıraat, Kur’ân’da vakıf ibtidâ, takrîb uygulamaları, kıraat-anlam ilişkisi, Kur’ân meâli, dîni mûsikî, kıraat öğretim metotları gibi dersler yer alır.⁹⁸

4.3. Tayyibe Tarîki Program Süreci

Kıraat eğitim-öğretiminin son aşaması olan Tayyibe tarîkini tahsil hususunda, İbnü’l-Cezerî’nin *Tayyibetü’n-neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* isimli eserini okutan hocaların uygulamalarında farklılıklar olsa da söz konusu manzume, genellikle takrîb tarîki sürecinde okutulur. Aşere tarîkinde yer alan imam ve râvîlere ilaveten İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* ve onun muhtasarı *Takrîbu’n-neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* isimli iki eserde yer verdiği tarîkleri esas alan öğretim metodudur. Müellif bu eserleri, *Tayyibetü’n-neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* ismini verdiği eserde özet olarak nazmetmiştir. Söz konusu eser, *Tayyibe* şeklinde kısaltılarak meşhur olmasının yanında kıraat ilmi tedris aşamalarının bir parçası haline gelmiştir.

Öteden beri kıraat âlimleri, kıraat ilmini tahsil etmek isteyen öğrenciye, alana dair bir manzum ya da mensur bir kaynağı ezberlemesinin önemini ısrarla vurgulamışlardır. Bu durum, birçok sahada olduğu gibi kıraat ilminde de metin ezberleme olgusunun önemini gösterir. Kıraat eğitiminde bu gelenek doğrultusunda İbnü’l-Cezerî’nin kaleme aldığı *Mukaddime* ve *Tayyibetü’n-neşr* isimli manzumelerin -bazı yerlerde maalesef ihmal edilse de- ezberlenmesine devam edilir.

Bu süreçte *Tayyibetü’n-neşr* öğrencilere ezberletilir. Tayyibe eğitiminde İbnü’l-Cezerî’nin belirlediği imam ve râvîlere karşılık gelen harf ve grup remzleriyle⁹⁹ beyitlerdeki istihlaları kavratmaya ve manzumenin tekniğine yönelik çalışmalar yaptırılır. Çalışmalar esnasında önce manzumenin ertesi günün ezberlenecek yerini hoca okur, ders zamanında ise öğrenciden dinler.

Hem edebî hem de teknik boyutu olan *Tayyibetü’n-neşr*, şerhleri ya da ihtiva ettikleri konulara ilişkin başka yardımcı mensur eserler olmadan anlaşılması neredeyse imkânsızdır. Bu itibarla, Tayyibe ile ilgili açıklayıcı bazı yardımcı kaynaklara ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda dersi izah sadedinde kaynak olarak genellikle Aşıkutlu’nun Osmanlı Türkçesiyle yazdığı *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe* ve *Tayyibe’nin Elfâz Manası* isimli iki eseri esas alınır. Bunun yanında, eseri nazmedenin oğlu olması itibarıyla *İbnü’n-Nâzım* olarak bilinen İbnü’l-Cezerî’nin oğlu Ebû Bekr Ahmed (ö. 835/1432) tarafından yazılan *Şerhu Tayyibetü’n-neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* ve İbnü’l-Cezerî’nin öğrencisi Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ali Nüveyrî (ö. 857/1453) tarafından yazılan *Şerhu Tayyibetü’n-neşr fi’l-kirâati’l-‘aşr* isimli Tayyibe şerhlerine de zaman zaman başvurulur.

SONUÇ

İslâm dünyasında öteden beri *Şâtıbiyye*, *aşru’s-suğrâ* ve *aşru’l-kübrâ* sıralamasıyla bilinen kıraat tedris müfredatı, ülkemizde *aşere-takrîb-tayyibe* programları olarak yürütülmektedir. Yedi

⁹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili programına göre takrîb süreci için genel kazanımlar için bk. DİB, *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 8.

⁹⁸ Detaylı bilgi için bk. DİB, *Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı*, 20.

⁹⁹ Söz konusu harf ve grup remzler için bk. Ebû Bekr Ahmed, *Şerhu Tayyibe*, 16-19.

kıraati esas alan seb'a tarîki/Şâtibiyye programı ise ülkemizde okutulmamaktadır. Türkiye'de kıraat eğitim öğretimine doğrudan aşere programıyla başlanır. Ülkemizdeki uygulamada, muhteva açısından aşere, aşru's-suğrâ programına; takrîb-tayyibe ise aşru'l-kübrâ programına tekabül etmektedir.

Türkiye'de kıraat ilmi, İstanbul tarîkinin Sûfi mesleği ve Mısır tarîkinin Şeyh Atâullah mesleği üzere tahsil edilmektedir. Tedrisatta yerine göre semâ', arz ve edâ yöntemleri takip edilmektedir. Tüm kurslarda, başlangıçta bir usûl kavratmaya yönelik -Kur'ân'ın ilk 5-10 sayfası kadar- her râvî için bir hatim yapmak suretiyle infirâd metoduna göre eğitim verilir. Öğrenci meleke kespettikten sonra indirâc metoduna göre tüm imamları ve râvîleri içine alan aşere ve takrîb hatimleri şeklinde iki hatim yapılmaktadır.

Ülkemizde kıraat ilmi eğitim-öğretimi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreselerin ilgâsına kadar dâru'l-kurrâlarda yapılırken, medreselerin kapanmasıyla resmî olarak kesintiye uğramıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1968 yılına kadar kıraat ilmi, kurumsal seviyede tedris edilememiş ancak özverili ve kıraat ilmine gönül vermiş üstâdların şahsî gayretleriyle okutulmuştur. Böylesi zorlu bir süreç sebebiyle kıraat ilmini okuyup-okutanların sayısı gün geçtikçe azalmış, kıraat ilmi neredeyse yok olmakla yüz yüze kalmıştır.

Uzunca bir kesinti dönemi sonrasında, kıraat ilmi resmî olarak 1968 yılında Aşikkutlu riyâsetinde tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı'na mensup bir kısım personel, Aşikkutlu'dan aşere-takrîb-tayyibe dersleri tahsil etmek üzere, Trabzon'un Of ilçesine bağlı Çifaruksa/Uğurlu beldesine gönderilmiştir. Daha ziyade İstanbul'da bireysel çabalar şeklinde gördüğümüz kıraat tedris çalışmaları, Aşikkutlu'nun mezun ettiği kurrâ hâfızların kıraat tedris faaliyetlerine katılmasıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncülüğünde, Türkiye'nin farklı merkezlerinde neşv-ü nemâ bulmuştur. Öte yandan kıraat ilmi eğitim-öğretimi faaliyetlerini yürüten kuruluşlar ve bireysel olarak bu ilme gönül vermiş pek çok insanın mevcudiyetine dikkat çekmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Akakuş, Recep. "Gönenli Hoca ve Eyüp Camii Şeyh'ul-Kurrâlığı". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp-sultan Sempozyumu VI*. 348-355. İstanbul: Mart 2003.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Alemdar, Yusuf. *İstanbul'da Kur'ân Okulları*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Eğitimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddîn. *Minahü'l-fikriyye bi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Kahire: y.y., 1890.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bozkurt, Nebi. "Dâru'l-Kurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû 'Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

- Çollak, Fatih. “Reisü’l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi’nin Hayatı”. *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’ân ve Kıraati Sempozyumu*. 11-45. İstanbul: 12 Kasım 2000.
- Çollak, Fatih. “Reisü’l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV -Kıraat İlmî ve Problemleri- (İstanbul, 13-14 Ekim 2001)*. ed. Bedrettin Çetiner. 179-240. İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Naci. *Abdurrahman Gürses’in Kıraat İlmî Eğitimindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013.
- Dimyâtî, Ahmed Muhammed Bennâ. *İthâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’ate ‘aşer*. Thk. Şa‘bân Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: ‘Âlemü’l-kütüb, 1987.
- Diyanet Gazetesi. “Kur’ân-ı Kerîm İhtisas Kursu Açıldı”. 86 (15 Şubat 1974), 16.
- Diyanet Gazetesi. “Başkanlığımızdaki Aşere Takrîb Kursu Sona Erdi”. 122 (1 Ağustos 1975).
- Ebû Bekir Ahmed, Cezerî. *Şerhu Tayyibeti’n-neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*. Thk. Enes Mihre. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2000.
- Evlîya Çelebi. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini)*. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Fırat, Yavuz. “Kıraat İlmî ve Tarikler”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2011): 37-55
- Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.
- Günaydın, Mehmet. “Reisu’l-Kurrâ Mehmet Rüşdî Aşikkutlu’nun Kur’ân Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2008): 121-154.
- Hızlı, Mefail. “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1987): 273-281.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. Trc. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr. *Kitâbu’s-seb’a fi’l-kırâât*. Thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru’l-me‘ârif, 1972.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed. *Câmi’u esânîd*. Thk. Ahmed Hamûd Humeyyid Ruveysî. Beyrut: Müessesetü’l-duhâ, 2015.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed. *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabbâ’. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Kastallânî, Ebu’l-Abbâs Şehâbüddîn Muhammed. *Letâifü’l-işârât li funûni’l-kırâât*. Thk. ‘Âmir Seyyid Osman-Abdussabûr Şâhin. Kahire: Lecnetü ihyâi’t-türâsi’l-İslâmî, 1972.
- Kılıç, Mustafa. “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur’ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2008): 69-106.
- Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı. DİB Program Geliştirme Daire Başkanlığı. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Kur’ân Kıraatında ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvîd Çalıştayı (Kastamonu: 04-09 Kasım 2015)*: 2-14.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*. Ankara: Otto, 2016.

- Muhammed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hallân fi îzâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Muhammed Emin Efendi. *Zuhru'l-erîb fi izâhi'l-cem'i bi't-Takrîb*. İbrahim Efendi. 11: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Paluvî, Hâmid b. Abdilfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Rûmî, Fehd Abdurrahman Süleyman. *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetü'l-'Arabiyyeti's-Suûdiyye.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Şuayb Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008.
- Şahin, Hatice. "Başlangıcından Günümüze Kadar İslâm Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2011): 199-220.
- Şenat, F. Asiye. "Endülüslü Kıraat Âlimi Dâni ve 'Teysîr'i". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010): 175-186.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstihlaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi*. İstanbul: İşaret, 1990.